

ARTIKKELI

<https://doi.org/10.33350/ka.87857>

Arkeologinen näkökulma alakoulun oppikirjojen kuvauksiin Suomen esihistoriasta

Ilari Aalto & Lauri Kempainen

Useimmille suomalaisille alakoulun historianopetus on koulupolun ainoa vaihe, jossa voidaan käsitellä Suomen esihistoriaa (8850 eaa.–1200 jaa.) ja sen arkeologista kulttuuriperintöä. Koulukirjoilla on keskeinen osa esihistoriasisällön opettamisessa. Tutkimme artikkelissa, miten Suomen esihistoria esitetään tällä hetkellä käytössä olevissa oppikirjoissa. Aineistomme koostuu seitsemästä, vuosina 2003–2019 julkaistusta historian oppikirjasta. Oppikirjojen esihistoriasisällöt koodattiin ja teemoiteltiin NVIVO 11 -ohjelmiston avulla 50:een sisältöalueeseen. Muodostetun tietokannan avulla pystyttiin havaitsemaan historian oppikirjojen sisällöllisiä eroja ja muodostamaan tilastointiin pohjautuva kokonaiskäsitys oppikirjojen tavasta lähestyä esihistoriaa. Sisältöanalyysin perusteella uusimman opetussuunnitelman aikana julkaistuissa kirjoissa on tapahtunut selvä muutos sisältötiedossa: kirjoissa painotetaan historian taitoja tietosisällön kustannuksella. Uusimmissa oppikirjoissa on luovuttu esihistoriallisen aineellisen kulttuurin esittelystä, mutta sen sijaan kirjat painottavat muinaista uskomusmaailmaa. Oppikirjojen tietosisältö vastaa monilta osin 1980- ja 1990-lukujen tutkimustilannetta. Uudemmissa oppikirjoissa etnisyyttä on käsitelty aiempaa kyseenlaistavammin, mutta kaikissa oppikirjoissa etenkin saamelaisten osuus Suomen esihistoriasta jää epäselväksi. Ehdotamme, että opetussuunnitelmaa täsmennettäisiin siten, että se ohjaisi nykyistä selvemmin esihistorian yhtämittaiseen käsittelyyn. Vallitseva opetussuunnitelma tuottaa oppikirjoja, joiden esihistoriaa käsittelevä tietosisältö ei vaikuta arkeologisesta näkökulmasta mielekkäältä.

Johdanto

Alakoulun historianopetus on suurimmalle osalle suomalaisia ainoa koulupolun vaihe, jossa he voivat saada kosketuksen Suomen esihistoriaan (noin 8 850 eaa. – 1200 jaa.; Haggren

ym. 2015) ja arkeologiseen kulttuuriperintöön. Muutoin Suomen alueen¹ esihistoriaa käsitellään koulussa ainoastaan osana lukion historian syventävää kurssia 5 (LOPS 2015). Käytännössä se, missä määrin Suomen esihistoriaa alakoulussa käsitellään, riippuu pitkälti oppikirjantekijöiden ja kustantajien tekemistä valinnoista. Opetussuunnitelma ei estä Suomen esihistorian ottamista tarkastelun näkökulmaksi, mutta ei myöskään siihen erikseen kannusta. Oppikirjoilla on merkittävä rooli opetussuunnitelman tulkitsijana, koska materiaaleihin päätyneet teemat näyttävät siirtyvän melko suoraan toteutuneen opetuksen sisällöiksi. Vuonna 2011 historianopettajille teetetyyn kyselyyn mukaan 88 prosenttia vastaajista ilmoitti käyttävänsä oppikirjaa aika usein tai aina osana opetusta (Ouakrim-Soivio & Kuusela 2012). Oppilaat myös pitävät historiankirjoja erittäin luotettavina (Rantala 2017). Lukuisissa kansainvälisissä tutkimuksissa on osoitettu, että oppikirjoissa käsitellyillä teemoilla ja sisällöillä on selvä yhteys toteutuneen opetuksen sisältöihin ja oppilaiden omaksumiin tietoihin, käsityksiin, tulkintoihin ja jopa asenteisiin (Popp 2009; Vinterek ym. 2017; Grever & van der Vlies 2017; Haydn 2011). Oppikirjatutkimuksen piirissä erityistä huomiota ovat saaneet historian oppikirjat, koska niiden arvellaan heijastelevan hyvin yhteiskunnassa tapahtuvia poliittisia ja ideologisia muutoksia. (Holmgren & Lindmark 2011.)

Miksi tutkia oppikirjoihin sisältyviä Suomen alueen esihistorian kuvauksia? Miksi lähi-alueen esihistoria on ylipäättään mielekäs opetuksen sisältö? Esihistorian sisällöt lisäävät itseyttä; nykyinen valtakulttuuri, kieli- ja kansallisuusnäkemys on tuore ilmiö. Esihistoriaan perehtyminen antaa perspektiiviä etnisyydestä, eri väestöryhmistä ja kulttuurien alkuperäisyydestä käytävään keskusteluun. Kääntäen: esihistorian opetus sisältöjen karsiminen antaa oppilaille oikeuden väheksyä muinaisia ”alkukantaisia” yhteisöjä, mistä on lyhyt matka nykyisten alkuperäisyhteisöjen ja kehittyvien yhteisöjen väheksymiseen (Stone & McKenzie 1994, 2). Esihistoria on myös kuvausta ihmisyyteen toiminnasta, muuttumisesta ja sopeutumisesta vaihteleviin olosuhteisiin. Parhaimmillaan esihistorian oppisisällöt vastaavat kysymykseen, miten menneisyyden ihmiset ovat sopeutuneet ympäristössä tai yhteiskunnassa tapahtuneiden muutosten aiheuttamiin haasteisiin. Esihistorian aikana ovat syntyneet myös ne innovaatiot, jotka ovat eniten muokanneet ympäristöämme: maanviljelys ja metallien käyttö.

Käsitykset Suomen ja koko Pohjolan alueen esihistoriasta ovat muuttuneet voimakkaasti uusien arkeologisten löytöjen myötä. Suomessa, kuten muuallakin, historian opetukseen vakiinnutettiin aikanaan kansakunnan rakentamista, suurta kertomusta tukevia teemoja ja tulkintoja. Suomessa erityistä painoarvoa annettiin esihistorialle ja varhaiskeskiajalle. Kansallishenkisten historian oppimateriaalien poliittisia, etnisiä, kielellisiä ja kulttuurisia implikaatioita on kartoitettu erittäin laajasti lukuisissa eri tutkimuksissa. Traditionalististen näkökulmien lisäksi oppimateriaalien historian esityksiä on tarkasteltava myös uusimmalle historiankirjoitukselle tyypillisten kysymyksenasetteluiden kautta. Tällaisia ovat muun muassa

1 Tässä tutkimuksessa käytetään nimitystä Suomen alueen esihistoria, koska oppikirjoissa valittu näkökulmakin noudattaa anakronistisesti nykyisiä valtionrajoja. Oppikirjoista ainoastaan *Ritari* 5 puhuu Pohjolan historiasta, mutta Pohjolaan liitetyt esihistoriasisällöt koskevat kuitenkin vain Suomen aluetta.

progressiivinen ja moniarvoinen revisionismi. Ensimmäinen näkökulma suhtautuu jatkuvan edistyksen myyttiin epäilevästi, eikä näe kansallisia rajoja siellä missä ei ollut kansallisvaltioita. Jälkimmäinen kyseenalaistaa esimerkiksi perinteiset käsitykset metsästäjä-keräilijöiden noudattamasta sukupuolten välisestä työnjaosta ja on kiinnostunut siitä, millä tavoin vähemmistöt esitetään historiankirjoituksessa. Ovatko nämä arkeologian ja historian tutkimuksen esiin nostamat näkökulmat välittyneet uusimpiin historian oppikirjoihin?

Tutkimustehtävä, aineisto ja rajaukset

Tämän tutkimuksen tehtävänä on tarkastella: 1) miten Suomen alueen esihistoria esitetään tällä hetkellä käytössä olevissa suomenkielisissä alakoulun historian oppilaan kirjoissa. Tähän kysymykseen vastatessa otetaan kantaa siihen, 1a) miltä oppikirjojen Suomen alueen esihistoriaa käsittelevät sisällöt näyttävät arkeologisen nykytietämyksen valossa ja 1b) rakentavatko oppikirjoihin valitut teemat ja tarkastelukulmat arkeologialle tyypillisen tiedonmuodostuksen kannalta mielekästä kontekstia. Tutkimuksessa tarkastellaan myös, 2) onko oppikirjojen antama kuva Suomen esihistoriasta muuttunut uuden opetussuunnitelman (Opetushallitus 2014) tultua voimaan. Tarkoituksena ei ole arvostella kirjantekijöiden valintoja, vaan todeta, millaisia muutoksia opetussuunnitelma on tuottanut Suomen esihistorian sisältöalueiden käsittelyyn.

Oppikirjat ovat tulkintoja kulloinkin voimassa olevasta opetussuunnitelmasta. Kirjantekijöiden tekemiä ratkaisuja ei tarkisteta ennakoon, vaan kustantajien tarjoamien materiaalien käyttökelpoisuus jää opettajien arvioitavaksi. Opettajat voivat käyttää myynnistä poistettuja oppikirjoja opetuksen tukena parhaaksi katsomallaan tavalla. Esihistorian sisältöjen näkökulmasta vanhan (Opetushallitus 2004) ja uuden (Opetushallitus 2014) opetussuunnitelman välillä on eroa. Vanhassa opetussuunnitelmassa esihistorian sisältöalue määritellään toteamalla, että: ”Kivikauden ihmisten elinolot ja niissä tapahtuneet muutokset pronssin ja raudan keksimisen seurauksena sekä maanviljelyn aloittamisen, valtioiden synnyn ja kirjoitustaidon keksimisen vaikutukset ihmisten elämään” (Opetushallitus 2004). Rajaukseen ei ilmeisesti oltu tyytyväisiä, koska sitä muutettiin vuonna 2014. Nykyisin voimassa olevassa opetussuunnitelmassa esihistorian sisältöalue määritellään, että opetuksessa: ”Perehdytään ihmisen elämiseen pienissä populaatioissa ja metsästykskulttuuriin sekä maanviljelykulttuurin murrokseen ja sivilisaation syntyyn” (Opetushallitus 2014). Opetussuunnitelman tekstissä ei mainita, minkä maantieteellisen alueen esihistoriaan opetuksessa pitäisi perehtyä, vaan asia jää opettajien ja oppimateriaalien tuottajien päätettäväksi. Onko vanhan ja uuden muotoilun välinen ero niin suuri, ettei myynnistä poistettujen, vuoden 2004 opetussuunnitelmaa noudattavien esihistorian oppimateriaalien käyttäminen olisi hyväksyttävää? Vastaus riippuu luultavasti siitä, keneltä asiaa kysyy.

Tätä kirjoittaessa saatavilla on viisi painettua alakoulun historian oppikirjasarjaa: Otavan kustantamat *Historian tuulet* ja *Forum*, Edu-kustannuksen *Mennyt*, Sanoma Pron *Ritari* ja Kustannus Aarnin *Tutki ja tulkitse* (tästä eteenpäin *TjT*). *Historian tuulet* on poistumassa Otavan valikoimasta, joten sarjaan kuuluvia materiaaleja on saatavilla rajoitetusti. Tutkimusaineistoa täydennettiin vielä kahdella myynnistä poistuneella oppikirjalla: Editan *Matkalippu historiaan 5* (2006) ja Tammen *Historia kertoo 5* (2006).

Oppikirjojen tekijät ja kustantajat eivät ehkä pidä edellä kuvattua tutkimusaineiston rajausta mielekkäänä, koska uusimmat oppilaan kirjat on tarkoitettu toimimaan osana kus-

tantajan tarjoamaa laajempaa oppimateriaalikonaisuutta. Kustantajien kauppaama kokonaisuus muodostuu sähköisistä materiaaleista, tehtäväkirjasta ja opettajan oppaasta. Opettajan opas ja sähköiset aineistot on saatavissa kaikkiin myynissä oleviin alakoulun historian kirjasarjoihin. Uusimpaan *TjT* -kirjasarjaan ei toistaiseksi kuulu painettuja tehtäväkirjoja. *Mennyt*-kirjasarjan kuvitus perustuu kokonaan piirroksiin, eikä sieltä löydy valokuvia arkeologisista löydöistä, kaivauksista tai muinaisjäänöksistä. *Mennyt*-sarjan oppilaan kirjoissa käytetään paljon tilaa aikalaisnäkökulmaa valottaville kertoville teksteille ja vastavasti historian sisältötietoa on siirretty oppikirjasta opettajan oppaaseen ja tehtäväkirjaan. Niinpä oppilaan kirjaan keskittyvä analyysi ei tee oikeutta *Mennyt*-sarjalle. Kaikkiin kirjasarjoihin liittyvissä digitaalisissa aineistoissa on todennäköisesti oppikirjaa täydentävää sisältötietoa. Herää siis kysymys, voidaanko pelkästään painettujen oppilaan kirjojen perusteella sanoa mitään yleisesti pätevää historian opetuksessa käytettävistä materiaaleista? Lähdemme siitä, että oppilaan kirjan analysoiminen omana kokonaisuutenaan on relevantti rajaus. Kustantajat tarjoavat materiaalit kouluille erillisinä ja erikseen hankittavina kokonaisuuksina, eikä tehtäväkirjoja aina hankita oppilaan kirjojen rinnalle. Siitä, missä määrin oppilaat todellisuudessa käyttävät kustantajien tarjoamia digitaalisia lisämateriaaleja, ei ole saatavilla luotettavia tietoja. Oppilaan kirja on keskeinen tiedonlähde ja olennainen oppisisältöjen jäsentäjä. Oppikirjan tekstiä annetaan läksyksi ja sitä luetaan kokeisiin. Myös kansainvälisissä tutkimuksissa on päädytty siihen, että oppilaan tekstikirja on tärkein lähde tutkittaessa historianopetuksen materiaaleja (Grever & Vlies 2017).

Tutkimusaineistoksi valitut oppikirjat eivät ole tavoitteiltaan samankaltaisia. Kaksi uusinta kirjasarjaa, *Mennyt* ja *TjT*, keskittyvät voimakkaasti historiankulttuuriin, historiatietoisuuteen, historiallisen tiedon käyttöön ja tekstitaitoihin liittyviin teemoihin. Teosten sisältö on rakennettu vastaamaan perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden tavoitteissa tapahtuneeseen muutokseen. Irtiottoon perinteestä on epäilemättä kannustanut myös halu tuoda oppikirjoihin kansainvälisessä tutkimuskirjallisuudessa painotettuja näkökohtia. Voimassa olevaa perusopetuksen opetussuunnitelmaa voidaan tulkita niin, että historianopetuksessa sisältötiedolla ei ole itseisarvoa, se on merkityksellistä vain taitojen kehittämisen välineenä. Ajatellaan, että perinteinen tietosisältöjä painottavan oppikirja ei jätä tilaa historiallisen tiedon luonteen pohdiskelulle, vaan pikemminkin vahvistaa illuusiota historiallisen tiedon erehtymättömyydestä. Historian didaktiikan paradigmanmuutos on ollut käynnissä jo pitkään, mutta taitotavoitteiden suuri rooli ei ole aiemmin näkynyt oppikirjoissa. Tutkimusten mukaan oppikirjat seuraavat opetussuunnitelman muutoksia yleensä viiveellä. (Norppa 2020.) Veijola ja Rautiainen osoittivat juuri ilmestyneessä tutkimuksessaan, että historiallisen ajattelun kehittämisen tärkeydestä on puhuttu jo 1930-luvulta alkaen. Sama koskee ongelmalähtöistä, oppilaan itsenäiseen tiedonmuodostuksen kehittämiseen tähtäviä opetuksen tavoitteita. (Veijola & Rautiainen 2020.) Voidaanko uusilta oppikirjoilta kysyä samoja kysymyksiä kuin vanhoilta? Arkeologisesta näkökulmasta voidaan. Tavasahahmottaa esihistoriaa ei ole tapahtunut suurta muutosta tutkittavana ajanjaksona. Tutkimustuloksia on toki saatu lisää ja uusia tutkimusmenetelmiä on kehitetty, mutta raamit ovat pysyneet ennallaan. Aineiston analyysi tekee oppikirjojen välisistä eroista näkyviä ja auttaa hahmottamaan paremmin käynnissä olevaa muutosta.

Aineistonvalintaa voi moittia myös siitä, että mukaan on otettu markkinoilta poistuneita kirjasarjoja. Toisaalta koulut uusivat historian oppikirjoja erittäin hitaasti, joten suurin osa

tässä tutkimuksessa analysoiduista myynnistä poistuneista kirjasarjoista on todennäköisesti vielä käytössä. Eri sarjojen tarjoamat materiaalit, näkökulmat ja laajuus poikkeavat siis suuresti toisistaan ja ne perustuvat erilaiseen tulkintaan perusopetuksen opetussuunnitelmasta. Analyysin kohteena olevat teokset ovat syntyneet eri opetussuunnitelmien aikana, minkä voi ajatella heikentävän niiden vertailukelpoisuutta. Tämä pitää paikkansa, jos tutkimustehtävänä olisi löytää parhaiten uutta opetussuunnitelmaa noudattava kirjasarja. Tavoitteena on kuitenkin havainnollistaa oppimateriaalien rakenteessa ja sisällössä olevia eroja ja yhtäläisyyksiä sekä arvioida teosten tietosisältöä suhteessa alan uusimpaan tutkimukseen.

Miksi rajata käsittely tiettyyn historialliseen ajanjaksoon? Epoon käyttäminen oppikirjatutkimuksen rajauksena ei ole poikkeuksellinen ratkaisu alan traditiossa, vaikka viime aikoina tutkimuksissa onkin keskitytty eookkien tarkastelun sijasta johonkin koko perusaineistossa esiintyvään tarkkarajaiseen teemaan. Tällaisia teemoja ovat olleet esimerkiksi yläkoulun historian oppikirjoissa esiintyvät ulkomaiden representaatiot sekä kansallisuuksien, vähemmistöjen, uskontojen, poliittisten ideologioiden ja kansainvälisten konfliktien kuvaukset. (Holmgren & Lindmark 2011.) Historian oppikirjatutkimuksille on ollut tyypillistä myös se, että aineistoksi valitaan hyvin laaja otos eri aikakausina painettuja teoksia, jolloin arvioinnin kohteeksi on voitu nostaa oppisisällöissä ja näkökulmissa tapahtuneet muutokset ja jatkuvuudet. Alan klassikko lienee Göran Andolfin vuonna 1972 ilmestynyt tutkimus ruotsalaisista yläkoulun historian oppikirjoista vuosilta 1920–1965. Janne Holmén (2006) puolestaan käytti väitöskirjansa aineistona kaikkia Ruotsissa, Suomessa ja Norjassa vuosina 1930–2004 ilmestyneitä historian oppikirjoja analysoidessaan sitä, millainen kuva Yhdysvalloista ja Neuvostoliitosta pyrittiin koululaisille välittämään. Jukka Rantala (2017) on luonut tutkimuksessaan ”Historian oppikirjoja sadan vuoden ajalta – Luonteenkasvatuksesta kriittisyyteen” läpileikkauksen suomalaisten historian oppikirjojen sisällöissä tapahtuneesta muutoksesta. Arja Virta (2009) on puolestaan käyttänyt oppikirjoja tutkimuksissaan havainnollistamaan virallisten ja epävirallisten historiakulttuurien eroja.

Laajoja kansallisia ja kansainvälisiä historian oppikirjoja käsitteleviä tutkimuksia on ilmestynyt 2000-luvulla useita. Esimerkiksi Unkarissa toteutetussa oppikirjatutkimuksessa analysoitiin yli 100 eri aineiden oppikirjaa kolmenkymmenen vuoden ajalta. Tutkijoita kiinnosti etenkin se, miten kommunismin päätyminen näkyy kirjojen taitossa, kuvituksessa, käsitellyissä aihepiirissä ja tekstin rakenteessa (Fischer-Dardai & Kojanitz 2011). Oppikirjatekstien ja kuvituksen analysoinnin lisäksi tutkijoita on kiinnostanut oppikirjojen käyttö oppitunneilla, opiskelijoiden tekemät tulkinnat opetuksen sisällöistä sekä kirjan tekijöiden ja kustantajien ilmaisemat intentiot (Haydn 2011; Holmgren & Lindmark 2011).

Vaikka oppikirjatutkimuksissa ei viime aikoina ole erityisesti suosittu ajanjakson perusteella tehtyjä aineiston rajauksia, löytyy sellaisiakin. Erityistä huomiota näyttävät saaneen löytöretkistä alkava siirtomaa-aika ja erilaiset vallanvaihdosten tai ideologisten käänneiden kuvaukset. Tutkimusta löytyy myös siitä, miten erilaisten kriisien, konfliktien ja ihmisoi-keusrikkomusten kuvaukset ovat muuttuneet oppikirjoissa (Chomicki 2011; Baqués 2011; Even-Zohar 2011; Holmgren & Lindmark 2011; Fischer-Dardai & Kojanitz 2011). Tutkijoiden historian oppikirjoja kohtaan osoittamasta suuresta kiinnostuksesta huolimatta esihistoriaan keskittyviä oppikirjatutkimuksia ei ole saatavilla. Pohjolan tai Suomen alueen esihistoriaa käsittelevien oppikirjatekstien analyysijä ei ilmeisesti ole aiemmin tehty. Anu Uusitalon (2011) pro gradu -tutkielma arkeologian esittämisestä oppikirjoissa sivuaa tämän

tutkimuksen aihepiiriä, ja Liisa Kunnas-Pusa on tutkinut vuonna 2018 kivikauden representaatioita suomalaisessa 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun kirjallisuudessa, muun muassa oppikirjanakin käytetyssä Zachris Topeliuksen *Maamme kirjassa* (1878/1915/1944). Oppimateriaalien sisältämiä esihistorian kuvauksia toki sivutaan oppikirjatutkimuksissa: esimerkiksi Vinterek, Donnelly & Thorp (2017) toteavat, että heidän keräämässään aineistossa näkyy se, että ruotsalaisissa historian oppikirjoissa käsitellään epämääräisesti alkuperäisväestöön, -kulttuureihin ja asutukseen liittyviä kysymyksiä.

Oppikirjateksteistä tietokannaksi

Tutkimuksen aineiston käsittely pohjautuu tekstien piirteiden kvantifointiin, muuttamiseen määrälliseen muotoon. Kvantifointityökalujen käytön eduista oppikirjatutkimuksessa on puhuttu pitkään, mutta esimerkkejä tietokantapohjaisista analyyseistä on melko vähän. Näyttää siltä, että useimmat oppikirjatutkijat toimivat käsin tehdyn Excel-listauksen tai jopa pelkkien omien muistiinpanojensa pohjalta. (Even-Zohar 2011; Holmgren & Lindmark 2011.) Tämän tutkimuksen aineisto kerättiin litteroimalla erikseen määritellyt alueet oppikirjoista. Litteroinnin aikana tehdyt rajaukset ja huomiot kirjattiin koodauskirjaan (Code book); näin pyrittiin varmistamaan se, etteivät koodausperusteet muuttuneet työn aikana. Kuvista, kuvioista ja kartoista kirjoitettiin litterointiin sanalliset kuvaukset. Rajauksista on erikseen syytä mainita viikinkiaika, mikä joissain oppikirjoissa on sijoitettu keskiaikaan, toisissa siitä puhutaan rautakauden yhteydessä. Mikäli Pohjolan rautakauden loppupuoli on sijoitettu oppikirjassa selkeästi Euroopan keskiajan yhteyteen, ei tekstiä litteroitu tutkimusaineistoon. Litteroinnin jälkeen aineisto vietii QsR:n NVIVO 11 -ohjelmistoon ja jokaisesta aineistosta muodostettiin oma tapaus (case). Analyysin rungoksi rakennettiin kaksi ydinkategoriaa: 1) historian tietosisällöt ja 2) historian taidot. Tietosisältöjen luokittelussa käytettiin arkeologisen tiedonmuodostuksen kannalta mielekästä esihistorian jäsenystapaa. Kuten edellä on mainittu, ei opetussuunnitelma edellytä arkeologisesti perusteltua jäsenystä, mutta ei myöskään suoraan estä sellaisen tuomista opetukseen. Arkeologian näkökulmasta on esimerkiksi mielekästä jakaa kulttuuri aineelliseen ja henkiseen ja erottaa toisistaan eri ajanjaksoja niiden omaksuman teknologian perusteella. Toinen ydinkategoria, taitosisällöt, luotiin, jotta syntyisi käsitys siitä, kuinka paljon aineistossa on muuta kuin tietosisältöjä koskevaa ainesta. Tällainen jaottelu auttaa vastaamaan muutosta koskevaan tutkimuskysymykseen (2), mutta ei ole riittävän syvälinen luomaan käsitystä oppimateriaalien kyvystä vastata opetussuunnitelman asettamiin taitoja ja orientoitumista koskeviin tavoitteisiin. Ydinkategoriat ovat:

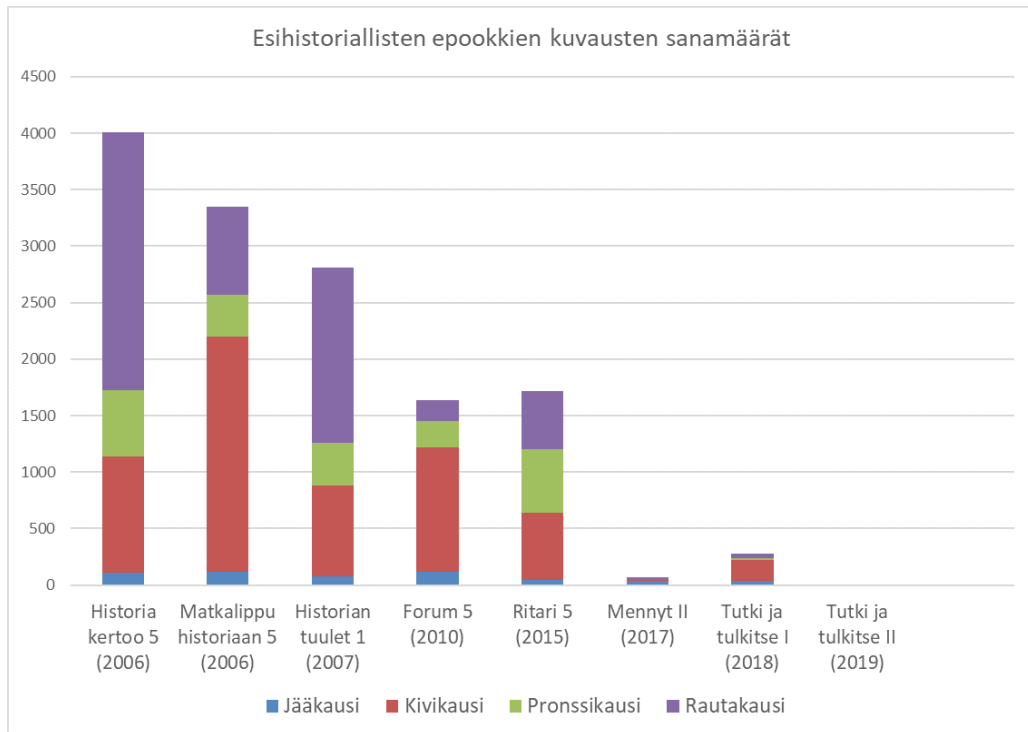
1. Historian tietosisällöt: ajan ilmaukset, keskeiset käsitteet, ajanjaksojen määrittelyt ja ajanjaksojen tyypilliset piirteet (mm. asuminen ja elintavat, esineet ja kulttuurituotteet, uskomukset ja maailmankuva). Yhtensä 34 kategoriaa.
2. Historian taidot: tekstikohdat, joissa kuvataan historiallisen tiedon luonnetta, historiallisen tiedon käyttämistä, ohjataan tekemään tulkintoja ja kyseenalaistamaan, autetaan lukijaa hahmottamaan historiakulttuureja tai motivoidaan eläytymisen tai historiallisen empatian avulla. Yhteensä 5 kategoriaa.

Edellä mainittujen teemojen lisäksi teksteistä koodattiin ongelmakohtia, esimerkiksi selviä väärinkäsityksiä, vanhentuneita näkemyksiä ja asenteellisia tulkintoja. Näitä tietoja tarvittiin arvioidessa tietojen ajantasaisuutta (tutkimuskysymys 1a). Kun koodaus oli valmis, tarkastettiin teemoihin liitetyt tekstikohdat uudestaan ja tutkittiin kunkin teeman eli noodin suhteellinen laajuus koko tekstialueella. Kvantifiointiin perustuvan analyysin luotettavuus riippuu koodauksen ja luokittelun onnistumisesta. Sisällönanalyysi ei ole yksiselitteinen menetelmä, vaan tutkija tekemät koodausratkaisut ovat tulkintoja. Tavallisia sisällönanalyysin virhelähteitä ovat epäsystemaattiset koodauspäätökset ja aineistoa huonosti kuvaavat kategorisoinnit. Tässä tutkimuksessa koodausvirheitä etsittiin käyttämällä hyväksi tietokannan tuottamia kategorioiden yhteenvetoja ja kvantifiointeja. Teemuetteloa muokattiin ensimmäisen koodausyrityksen jälkeen. Lopulta tekstiä koodattiin 50:een eri noodiin eli kategorisoituun sisältöalueeseen. Monet näistä noodeista ovat keskenään päällekkäisiä. Esimerkiksi sama lause voi kuulua noodiin kivikausi, uskomukset ja maailmankuva, kansanryhmät ja kyseenalaiset tulkinnat. Huonosti aineistoa kuvaavat, frekvensseiltään pieneksi jääneet alakategoriat (child node) yhdistettiin pääkategoriaansa (parent node). Rakentamamme sisältöalueet ovat tutkimuksen kysymyksenasettelun kannalta mielekkäitä ja ne kuvaavat mielestämme hyvin oppikirjojen tietosisältöjä, mutta ne eivät yhteen laskettuna muodosta ihanteellisen oppikirjan kaavaa.

Oppikirjojen tietosisältö, esihistorian jäsenyykset ja niissä tapahtuneet muutokset

Vastaamme käsittelyluvuissa tutkimuskysymykseemme, miten Suomen alueen esihistoria esitetään alakoulun historian oppilaan kirjoissa. Käymme läpi analyysimme tuloksia esihistorian tietosisällön, oppikirjoissa esitetyn esihistoriatiedon arkeologisen kontekstin, arkeologisen tutkimuksen näkökulmasta kyseenalaisten tulkintojen, oppikirjoissa esiintyvien etnisyyksien kuvausten ja kirjoissa painottuvien historian taitojen näkökulmista. Tietosisältöjen osalta tarkastelemme etenkin arkeologisen tiedonmuodostuksen kannalta keskeisiä teemoja 1) aineellista kulttuuria, 2) toimeentulon ja elinkeinojen kuvauksia sekä 3) uskomuksia ja maailmankuvaa. Arkeologia tutkii ennen kaikkea ihmiskulttuurien aineellisia jäänteitä, joten arkeologisessa tulkinnassa korostuvat esinekulttuuri, kulttuuri- ja vaihdantaverkostot sekä elinkeinot. Vaikka esihistoriallista uskomusmaailmaa on itsessään vaikea tavoittaa, uskonnollinen ajattelu näkyy arkeologisessa aineistossa muun muassa hautausvoissa ja kuva-aiheissa, kuten kalliomaalauksissa tai korujen muotokielessä. Koska oppikirjojen esihistoriakuvaukset pohjaavat arkeologiseen tutkimustietoon, oppikirjojen sisältöjä on mielekästä tarkastella näitä kategorioita vasten.

Tietosisällön osalta aineistossamme näkyy selvä ero 2000-luvun alussa julkaistujen ja 2010-luvulla julkaistujen historian oppikirjojen välillä: Kirjoja *Historian tuulet*, *Matkalippu historiaan* ja *Historia kertoo* ja *Forum* voi pitää perinteisinä historian oppikirjoina, joissa Suomen esihistoriaa käsitellään seikkaperäisesti usean luvun verran. Sen sijaan uudemmilla oppikirjoissa Suomen esihistoriaa käsitellään vain muutamissa luvuissa, ja pääpaino on selvästi enemmän aineistotehtävissä ja historian taidoissa kuin esihistorian asiasisällössä.

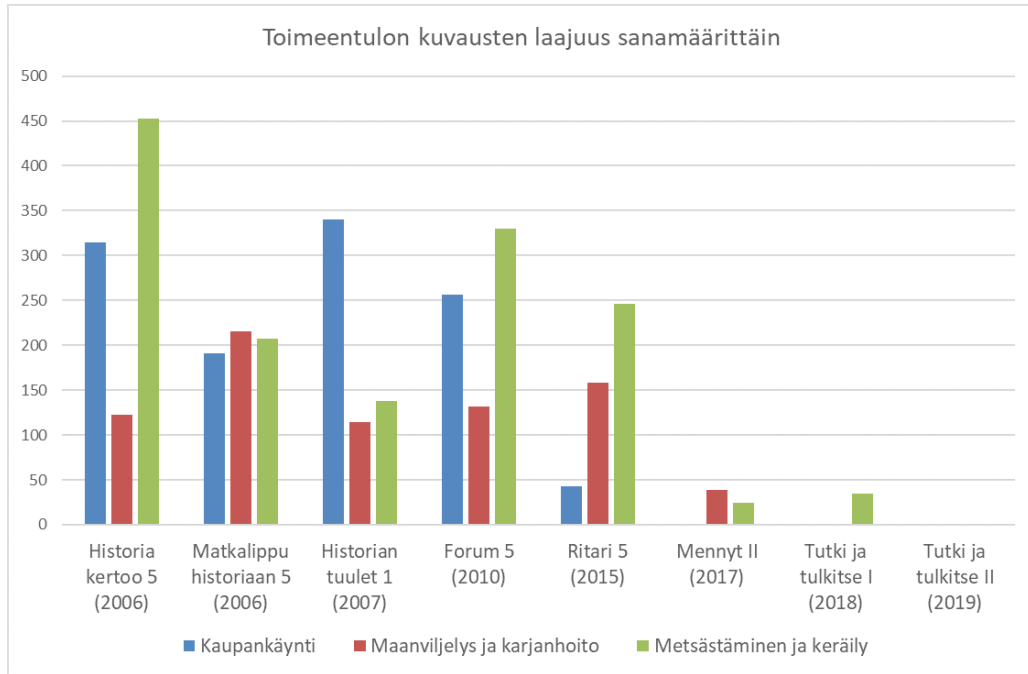
Kuvio 1. Historiallisten ajanjaksojen kuvaukset sanamäärän mukaan mitattuna.

Uudempien oppikirjojen tietosisällön karsimiseen liittyy myös muutos esihistorian epookkien esittelyssä: Vanhemmissa kirjoissa käsitellään kaikkia esihistorian pääjaksoja kivi-, pronssi- ja rautakautta, kun taas uudemmista oppikirjoista ainoastaan *Ritari* esittelee kaikki esihistorian periodit, mutta kirjoissa *Mennyt* ja *TjT* niitä ei erotella (Kuvio 1). *Mennyt*-sarjassa jokaisen pääluvun kohdalla esitetään kyllä käsiteltävän alueen ja Suomen aikajanat, mutta periodeja ei käsitellä tekstissä erikseen. Ainoastaan muinaista Egyptiä käsittelevässä osiossa kerrotaan, että ”Pronssin ja raudan käyttö yleistyi Suomessa paljon Egyptiä myöhemmin. Koska historiallinen aika Suomessa alkoi vasta 1100-luvulla, kivi-, pronssi- ja rautakausi kuuluvat Suomen esihistoriaan.” (Rantala ym. 2018, 26). Epookkien karsiminen pois on kiinnostavaa, koska ne ovat ainoa esihistorian asiasisältö, jonka vallitseva opetussuunnitelma määrittelee: Opetussuunnitelman perusteiden mukaan taitoluokka T4 ”auttaa oppilasta ymmärtämään erilaisia tapoja jakaa historia aikakausiin sekä käyttämään niihin liittyviä historiallisia käsitteitä” (Opetushallitus 2014, 259). Ehkäpä uusimpien oppikirjojen kirjoittajat ovat ajatelleet, että jako esihistoriaan ja historialliseen aikaan on riittävän tarkka aikakausi-jako. Kivi-, pronssi- ja rautakauden muodostaman periodijaon esittäminen puoltaa kuitenkin paikkaansa, koska tuhansia vuosia kestänyt esihistoria hahmottuu paremmin pienempinä kokonaisuuksina, joita oppilas voi verrata muun maailman samanaikaisiin tapahtumiin. Ilman ajallisia raameja historiatiedon sijoittaminen oikeaan kontekstiin on hyvin hankalaa.

	Kodin esineet (mainintoja)	Esineiden valmistus (mainintoja)	Liikkuminen (mainintoja)	Metsästys, kalastus & maanviljelys (mainintoja)	Pukeutuminen & vaatteet (mainintoja)	Sodankäynti & aseet (mainintoja)
Historia kertoo 5 (2006)	6	11	1	11	17	8
Matkalippu historiaan 5 (2006)	8	7	1	6	15	11
Historian tuulet 1 (2007)	5	4	4	7	2	4
Forum 5 (2010)	2	9	3	10	7	6
Ritari 5 (2015)	3	5	7	3	4	3
Mennyt II (2017)	0	0	0	0	0	1
Tutki ja tulkitse I (2018)	0	0	0	0	0	0
Tutki ja tulkitse II (2019)	0	0	0	0	0	0

Taulukko 1. Oppikirjatekstissä mainitut esineet ja kulttuurituotteet koodausyksiköittäin. Taulukosta käy ilmi, että uusimmissa oppikirjoissa aineellinen kulttuuri on karsittu kokonaan pois.

Toinen selvä muutos vuoteen 2010 mennessä ja sen jälkeen julkaistujen kirjojen välillä on, että uusimmissa kirjoissa esihistorian aineellisen kulttuurin kuvaaminen on jätetty pois lähes kokonaan, ja *Ritarissakin* mainintoja on selvästi vähemmän kuin aiemmissa kirjoissa (Taulukko 1). Tätä vanhemmissa kirjoissa on käsitelty pitkällisesti eri aikakausien työkaluja, raaka-aineita ja valmistusmenetelmiä: esineet ja kulttuurituotteet kattavat 7–21 % kirjoista *Historian tuulet*, *Historia kertoo*, *Menolippu historiaan* ja *Forum*. Uudemmissa kirjoista *Ritari* on omistanut esineille ja kulttuurituotteille 13 % Suomen esihistoriaa koskevista osioista, kun taas *Mennyt II* -kirjassa osuus on vain 1 %, eikä esineitä käsitellä ollenkaan kirjoissa *TjT I* ja *II*. Samoin elinkeinojen kuvaamisessa on tapahtunut huomattava muutos: 2000-luvun alussa julkaistut kirjat kuvasivat laajasti esihistoriallisten yhteisöjen elinkeinoja, mutta uudemmissa kirjoissa elinkeinoja kuvaillaan vain pintapuolisesti, ja *TjT I* mainitsee näistä vain pyyntielinkeinot, jättäen pois esimerkiksi maatalouden (kuvio 2). Vanhemmat kirjat omistivat huomiota etenkin kaupankäynnin ja kulttuuriyhteyksien kuvaamiselle, mutta uusista kirjoista tämä puoli on *Forum*- ja *Ritari*-kirjoja lukuun ottamatta jäänyt pois kokonaan.

Kuvio 2. Toimeentulon kuvaukset oppikirjoissa.

Vaikka kaikkea muuta sisältötietoa on karsittu uudemmissa oppikirjoissa, esikristillisen ajan uskomusmaailmalla on kaikissa tutkimuksen kohteena olevissa oppikirjoissa vankka sija (Taulukko 2). Uskontoa käsittelevää tekstiä ei sinänsä ole enempää kuin aiemmissa kirjoissa, mutta koska kaikkea muuta asiasisältöä on karsittu, uskomusmaailman rooli korostuu. Lähestymistapa ei ole täysin ongelmaton, koska aineellisen kulttuurin tulkinta on arkeologisesti huomattavasti helpompaa kuin muinaisen henkisen kulttuurin tavoittaminen (mm. Hawkes 1954; vrt. Halinen ym. 2008, 394–402). Uskomusmaailmaa lähestytään oppikirjoissa pääasiassa 1700-luvulta lähtien kerätyn kansatieteellisen aineiston ja kalevalamittaisen runouden näkökulmasta. Tämä johtaa oppikirjoissa siihen, että verrattain myöhään vallinnut kansanusko yleistetään sellaisenaan Suomen rautakauteen (500 eaa. – 1200 jaa.) tai jopa koko Suomen esihistoriaan. Uskomusmaailman esittämisen yhteydessä olisi hyvä pohtia, mitä esihistoriallisten ihmisten ajatusmaailmasta voidaan ylipäättään tietää.

	Uskomukset ja maailmankuva		
	sanoja	mainintoja	osuus koko tekstistä
Historia kertoo 5 (2006)	920	39	16,00%
Matkalippu historiaan 5 (2006)	590	20	14,00%
Historian tuulet 1 (2007)	551	31	17,00%
Forum 5 (2010)	673	34	17,00%
Ritari 5 (2015)	538	12	23,00%
Mennyt II (2017)	360	7	26,00%
Tutki ja tulkitse I (2018)	472	21	24,00%
Tutki ja tulkitse II (2019)	397	9	37,00%

Taulukko 2. Esihistoriallista uskomusmaailmaa ja maailmankuvaa käsittelevät tekstiosuudet sanamäärän ja mainintojen määrän mukaisesti taulukoituna.

Esihistoriatiedon arkeologinen konteksti

Esihistoriallinen tieto perustuu arkeologiselle tutkimukselle, mikä tuodaan oppikirjoissa esiin vaihtelevasti. Muun muassa *Forum* välttää lähes kokonaan arkeologeista puhumista ja puhuu sen sijaan historiantutkijoista arkeologisissakin yhteyksissä. Kirjoissa on myös vaihtelua siinä, miten arkeologista jaksottelua, tulkintaa ja tietolähteitä tuodaan esiin. Osa kirjoista käsittelee tarkemmin Suomen alueella vaikuttaneita arkeologisia kulttuureita, mutta yksikään kirja ei tuo esiin sitä, etteivät esihistorialliset kulttuurit tarkoita samaa kuin nykykulttuurit. Arkeologinen kulttuuri on tekninen käsite, joka tarkoittaa samanlaisina esiintyviä kulttuurituotteiden kokonaisuuksia (Halinen ym. 2008, 326–337): esimerkiksi kampakeräämiseen kulttuuriin kuuluvat kampakoristeiset saviastiat, tietyntyypiset hiotut kivikirveet ja punamultahaudat. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että kampakeramiikkaa käyttäneet ihmiset olisivat edustaneet yhtä etnistä ryhmää tai puhuneet samaa kieltä. Oppikirjoissa ei ole tarpeen käyttää arkeologisen kulttuurin käsitettä, mutta niissä tulisi tuoda selvemmin ilmi, etteivät pelkät esineet kerro ihmisten kielestä tai perimästä.

Arkeologisista kulttuureista nostetaan useimmiten esiin juuri kampakerääminen kulttuuri (5200–3200 eaa.; mainitaan kirjoissa *Historian tuulet*, *Historia kertoo*, *Matkalippu historiaan*, *Ritari* ja *TjT*). Lähes yhtä usein mainitaan nuorakerääminen kulttuuri (2800–2300 eaa.; kirjoissa *Historian tuulet*, *Historia kertoo* ja *Matkalippu historiaan* sekä *Ritari*). Muista kivikauden arkeologisista kulttuureista *Matkalippu historiaan* käsittelee melko poikkeuksellisesti jopa asbestikeramiikkaa (Kierikin ja Pöljän keramiikka, 3600–2500 eaa.). Sen sijaan yksikään kirja ei mainitse nimeltä kivikauden jakoa mesoliittiseen (esikeräämiseen) ja neoliittiseen kivikauteen, eikä yksikään kirja nosta esiin kivikauden viimeistä kulttuurivaihetta, maanviljelyn aloittanutta Kiukaisten kulttuuria (2500–1500 eaa.). Pronssikauden osalta yksikään kirja ei esittele jaksotusta I–VI-periodeihin, ja vain yksi kirja mainitsee rautakauden kuudesta alajaksoista erikseen roomalaisen rautakauden (1–400 jaa.; mainittu kirjassa *Mennyt II*), tosin viikinkiaikaa (800–1050 jaa.) käsitellään useimmissa

kirjoissa omana lukunaan osana Euroopan historiaa. Esihistorian jaksojen esittely vaikuttaa siis jossakin määrin mielivaltaiselta, mutta huomionarvoisesti oppikirjojen mielenkiinto arkeologisia kulttuureita kohtaan keskittyy pääasiassa kivikaudelle. Tästä huolimatta kirjat eivät kuitenkaan esitele kivikauden suurinta kulttuurijakoa esikeraamiseen ja keraamiseen aikaan.

Oppikirjoissa ei tietenkään ole mielekästä esitellä esihistorian kaikkia alajaksoja, mutta tiettyjen jaksojen sisällyttämisen tai pois jättämisen on syytä tapahtua sekä didaktisin että arkeologiasta nousevin perustein. Yksittäisten alajaksojen tai kulttuurien, kuten asbestikeramiikan mainitseminen ei ole perusteltua, jos samalla ei anneta oppilaalle laajempaa käsitystä ajankohdan elintavoista. Erillisten kulttuurien nimeäminen antaa myös helposti kuvan katkoksista, vaikka asutus on jatkunut Suomen alueella katkeamattomana kivikaudelta alkaen. Niinpä kulttuureita esitellessä pitäisi myös pystyä kertomaan, mistä muutoksista ja jatkuvuuksista ne kertovat.

	Muinaisjäännökset			
	Mäkilinnat (mainintoja)	Kallio- maalaukset (mainintoja)	Kuppikivet (mainintoja)	Röykkiö- haudat (mainintoja)
Historia kertoo 5 (2006)	7	8	1	4
Matkalippu historiaan 5 (2006)	6	4	1	7
Historian tuulet 1 (2007)	6	3	0	4
Forum 5 (2010)	5	16	0	4
Ritari 5 (2015)	2	3	1	2
Mennyt II (2017)	0	0	0	0
Tutki ja tulkitse I (2018)	0	2	0	0
Tutki ja tulkitse II (2019)	0	0	0	0

Taulukko 3. Oppikirjatekstien maininnat kiinteistä muinaisjäännöksistä. Etenkin linnavuoret ja kalliomaalaukset ovat hyvin edustettuina vanhemmissa kirjoissa, mutta uudemmissa kirjoissa muinaisjäännöskohteita ei juuri esitellä.

Esihistoria näkyy nykymaisemassa etenkin muinaisjäännösten muodossa, ja uusimpia oppikirjoja lukuun ottamatta oppikirjat käsittelevätkin melko paljon erilaisia muinaisjäännöstyyppisiä. Näistä kirjoissa nousevat esiin kivikautiset kalliomaalaukset, pronssikautiset hiidenkiukaat sekä rautakautiset kuppikivet ja linnavuoret (Taulukko 3). Lisäksi *Forum* mainitsee kalmistot, jotka se määrittelee hieman epäonnistuneesti ”kivikentiksi” (Päivärinta ym. 2010, 162). Suomen kivikautisista kalliomaalauskohteista nostetaan esiin erityisesti Ristiinan Astuvansalmi, jota voikin pitää yhtenä Suomen merkittävimmistä arkeologisista kohteista. Kaikkein näkyvin muinaisjäännöskohde kirjoissa on kuitenkin Karijoen Susiluola, jossa on esitetty asuneen neandertalilaisia 70 000–120 000 vuotta sitten. Tätä käsitellään laajemmin historian taitojen yhteydessä. Vuoden 2010 jälkeen julkaistuissa kirjoissa muinaisjäännöksiä käsitellään hyvin vähän tai ei ollenkaan. Ylipäätään yhdessä kirjassa ei mainita muinaisjäännösten olevan muinaismuistolain rauhoittamia. Tieto olisi tärkeää välit-

tää esihistorian opettamisen yhteydessä, koska muuten muinaismuistolaki voi jäädä oppilailta kokonaan tuntemattomaksi, mikä vaarantaa kohteiden säilymisen.

Esihistorian kyseenalaiset tulkinnat

Vaikka oppikirjojen yleislinjat ovat tutkimustiedon näkökulmasta pääosin kohdillaan, lähempi tarkastelu paljastaa huomattavasti vanhentunutta tutkimusta, epämääräisesti muotoiltuja tulkintoja ja suoranaisia väärinkäsityksiä. Suurin osa vanhentuneesta tiedosta liittyy kivikauteen ja etenkin vanhentuneisiin ajoituksiin: esimerkiksi ensimmäisten asukkaiden saapuminen Suomeen ajoitetaan *Ritari* -kirjaa lukuun ottamatta kaikissa kirjoissa tapahtuneeksi 10 000 vuotta sitten, vaikka jo 1990-luvulla varhaisin asutus on tiedetty tätä vanhemmaksi (mm. Schulz 1998). Nykyisen käsityksen mukaan ensimmäiset asuttajat ovat saapuneet Itä- ja Kaakkois-Suomen alueelle noin 8850 eaa. eli lähes 11 000 vuotta sitten (Halinen 2015, 25). *Matkalippu historiaan* ilmoittaa kampakeramiikan ajoitukseksi 1980-luvulla vallinneen käsityksen (mm. Edgren 1984, 31) mukaan 4200–2000 eaa., vaikka nykykäsityksen mukaan kampakeramiikkaa valmistettiin Suomen alueella 5200–3250 eaa. (Halinen 2015, 56–60), ja vielä kirjassa *TjT I* (Veijola ym. 2019, 26) vasarakirveskulttuurille esitetään vanhentunut ajoitus 2500–2000 eaa. nykytutkimuksen 2800/2700–2300 eaa. (Halinen 2015, 58) sijaan. Toisena esimerkkinä vanhentuneista ajoituksista *Forum*-kirjassa Astuvansalmen kalliomaalaukset ajoitetaan noin 2 500 vuotta vanhoiksi. Kyseessä lienee joko väärinkäsitys Matti Saarniston kalibroimattomasta ajoituksesta 3000–2500 eaa. (Saarnisto 1969), tai sitten ajoitus perustuu 1970-luvulla tehtyihin tutkimuksiin, jotka antoivat kalliomaalauksille jopa rautakauden alkuun meneviä ajoituksia (Lahelma 2008, 34). Tosi-asiassa Astuvansalmen ylimmät ja samalla vanhimmat maalaukset on täytynyt maalata noin 6 000 vuotta sitten, kun Saimaan pinta oli korkeimmillaan, ja nuorimmatkin maalauksista ovat vähintään 3 500 vuoden ikäisiä (Jussila 1999; Lahelma 2008, 35).

Oppikirjojen klassisimpana vanhentuneeseen tutkimukseen nojaavana elementtinä voi pitää kivikautisten asuinpaikkojen kuvauksia, jotka ovat pysyneet lähes muuttumattomina 1900-luvun alun opetustalousta, vaikka tutkimus on ottanut suuria harppauksia eteenpäin (vrt. Kunnas-Pusa 2018). Peräti viidessä aineiston oppikirjassa (Kyllijoki ym. 2003, 126–127; Varis ym. 2006, 36–37; Päivärinta ym. 2010, 156; Bruun ym. 2015, 64–65, 67; Rantala ym. 2017, 58) esiintyy kuvituksessa kivikautisena asuinmuotona eteiskatoksellinen kota, joka perustuu arkeologi Sakari Pälsin vuoden 1915 kaivausten pohjalta laatimaan niin sanotun Räisälän kodan rekonstruktioon (Pälsi 1918). Vaikka kevytrakenteiset kodat olivat luultavasti yleisiä asumuksia kivikaudella, Pälsin tulkinta on osoittautunut virheelliseksi: hänen tutkimansa asumus ei ollut kota ensinkään, vaan soikean muotoisen majan pääty. Etenkin 1980-luvulla ja 1990-luvulla tehdyt asumuspainannelöydöt ovat muuttaneet kokonaan kuvaa kivikauden asuinmuodoista. Pääasiallinen asumistyyppi on etenkin neoliittisella kivikaudella ollut osittain maahan kaivettu, turpeella tai ruo'oilla katettu harjakatollinen, hirsirunkoinen maja (Halinen 2015, 42–44, 80–83). Oppikirjoista ainoastaan *Ritari* mainitsee tämän asumismuodon kodan rinnalla (Bruun ym. 2015, 67), ja tätä muistuttava asumus näkyy taustalla kirjan *Historian tuulet* kuvassa (Kyllijoki ym. 2003, 126–127). Kirjassa *Ritari* on muutenkin oppikirjoista ajantasaisinta tietoa: kirjassa mainitaan esimerkiksi jo pronssikauden Suomessa olleen hevosia (Bruun ym. 2015, 70), mikä selvisi arkeologisesti vasta vuonna 2013 (Bläuer & Kantanen 2013; Bläuer 2015, 43–44). Erikoisin oppikirjoissa

esitetty rakennus on kirjassa *Forum* esitetty kivistä, savesta ja puusta rakennettu talo (Päivärinta ym. 2010, 157) joka ei vastaa mitään Suomesta arkeologisesti tunnettua asuinmuotoa.

Myös rautakauden kuvauksiin on päätynyt vanhentunutta tutkimusta. Esimerkiksi *Historian tuulet* kertoo 1900-luvun alussa muotoillun näkemyksen mukaisesti soopelinnahka-kaupan olleen tärkeässä osassa rautakauden Suomessa ja Nokian olleen soopelinnahka-kaupan keskus (Kyllijoki ym 2003, 137). Nykytutkimuksen mukaan soopeli ei ole koskaan kuulunut Suomen lajistoon, ja nois-johdannaiset paikannimet viittaavat pikemminkin maja-vaan (Huldén 2004). Myös muinaissuomalaisen uskonnon kuvaukset ovat hyvin konventionaalisia, eikä niissä ole otettu ollenkaan huomioon uskontotieteellistä tutkimusta: useimmat kirjat esittelevät esimerkiksi sellaisenaan Mikael Agricolan Daudin Psaltemerin (1551) jumal-luettelon hämäläisten ja karjalaisten jumalia, vaikka monet niistä on osoitettu kristillisten pyhimysten pakanallistuneiksi versioiksi (mm. Krohn 2008; Haavio 1959). Kirjassa *Matkalippu historiaan* on myös hataralla pohjalla olevaa tulkintaa *Kalevalan* historiallisuudesta: kirja esittää muinaisuskon kohdalla *Kalevalan* tapahtumien sijoittuvan 900-luvulle jaa. ja kertovan esimerkiksi hämäläisten ja karjalaisten välisestä taistelusta (Eskelinen ym. 2006, 63). Kirjassa *TjT II* muinaissuomalaista uskomusmaailmaa käsittelevässä luvussa on puolestaan yllättäviä yhtäläisyyksiä suomenkielisen Wikipedian Suomalainen muinaisusko-artikkelin² kanssa. Jopa Wikipedia-artikkelin lähteetön asiavirhe ”helasunnuntaista” suomalaisen muinaisuskon tärkeänä juhlena on päätynyt mukaan oppikirjaan. Todellisuudessa tällaista juhlapyhää ei ole olemassa.

Vanhentuneen tutkimustiedon lisäksi oppikirjoissa esiintyy jonkin verran sekaannuksia tai suoranaisia väärinkäsityksiä. Etenkin kuvissa esitettyjen esineiden tulkinnassa ja ajoituksissa on usein horjuvuutta: esimerkiksi kirjassa *Historian tuulet* esitetään gotlantilainen kuvakivi riimukivenä – tosiasiaa kivessä ei ole yhtäkään riimua, vaan ”tekstiksi” tulkitut elementit ovat punosornamenteja (Kyllijoki ym. 2003, 140). Kirjassa *Forum* esitetään Suomensjärven kulttuurin primitiivinen kirveenterä keihäänkärkenä, Euran Pappilanmäestä löytyneen ristiretkiaikaisen (1050–1200 jaa.) miekan kerrotaan löytyneen Euran Luistarista, Ruotsin Vendelistä löytynyt merovingiaikainen (550–800 jaa.) kypärä esitellään Norjasta löytyneenä viikinkiaikaisena (800–1050) kypäränä ja viikinkiaikaisia sotakirveitä esitellään puuntyöstöön liittyvinä (Päivärinta, ym. 2010, 154, 162, 178). Erikoisin väärinkäsitys on kuitenkin maininta Korppoosta löytyneestä viikinkisatamasta: ”Suomen Korppoosta on löytynyt merenpohjasta vanhan viikinkilaivan ja sataman jäänteet. Ne ajoittuvat 1000-luvun alkuun.” (Päivärinta ym. 2010, 178). Nämä löydöt ovat tieteelle täysin tuntemattomia, ja kirjan kirjoittajat ovat todennäköisesti sekoittaneet Hiittisten Kyrksundetin viikinkiaikaisen sataman ja Virolahden Lapurista löytyneen 1200-luvun hyllyn, jota pidettiin alun perin viikinkiaikaisena (Haggrén 2015, 502–503). Kumpikaan näistä ei kuitenkaan sijaitse Korppoossa.

Muissakin oppikirjoissa on melko yleistä, että esineet on ajoitettu väärälle aikakaudelle. Kirjassa *Historia kertoo* esitetään pronssikautisten (1500–500 eaa.) esineiden joukossa

2 https://fi.wikipedia.org/wiki/Suomalainen_muinaisusko, haettu 25.11.2019.

Vesilahdelta löytynyt, roomalaiselle rautakaudelle (1–400 jaa.) ajoittuva emalikoristeinen pronssisolki. Soljen yhteydessä kerrotaan, että solki olisi ollut mieluisa lahja kotona odottavalle rakkaalle. Todennäköisesti tekstissä on ajateltu naista soljen käyttäjänä, vaikka kyseessä on miehen viitansolki. Samalla sivulla on kuva viikinkiaikaisesta (800–1050 jaa.) kammasta pronssikautisen kamman paikalla (Varis, ym. 2006, 81). Kirjojen kuvatoimituksen yhteydessä olisi hyvä huomioda, että esineen materiaali ei kerro sen ajoitusta – esimerkiksi pronssikoruja käytettiin yleisesti rautakaudella. Muissa kirjoissa esineellistä kulttuuria esitellään hyvin vähän. Silti *TjT I* -kirjaan on eksynyt väärä aikamääre, kun keskiaikainen (1200–1520 jaa.) pallopontinen miekka on esitelty rautakautisena, ja samassa kirjassa eräs Astuvansalmen kalliomaalausalueen ihmishahmo esitetään virheellisesti Astuvansalmen kuuluisana, josta pitelevänä naishahmona (Veijola ym. 2019, 32, 36).

Esineiden virheellisiä ajoituksia huomionarvoisampia ovat kohdat, joissa oppikirjat maalaavat tutkimuksen kanssa ristiriidassa olevaa ajankuvaa. Esimerkiksi kirjassa *Historian tuulet* esitetään keramiikan käyttöönoton mullistaneen ruoanvalmistuksen, koska ”ennen niitä ruokaa ei voitu mitenkään keittää” (Kyllijoki ym. 2003, 131). Ajatus on kestävä, koska keittäminen onnistuu esimerkiksi puuastiassa kuumien kivien avulla (esim. Nelson 2010). Saman kirjan mukaan kivikirveisiin ei osattu tehdä reikää ennen kivikauden loppupuolta (Kyllijoki ym. 2003, 129), mitä vastaan todistavat samassa kirjassakin esitetyt mesoliittiset reiälliset kiviesineet, kuten Huittisten hirvenpää. *Matkalipussa historiaan* kerrotaan puolestaan, että Suomessa liikkui varmuudella ennen jääkautta ihmisiä (Eskelinen ym. 2006, 41), vaikka tämä on kaikkea muuta kuin varmaa. Saman kirjan mukaan kivikaudella ”turkiksi vaihdettiin meripihkaan, kiviin ja pronssiin” (Eskelinen ym. 2006, 55), vaikka pronssia ei tietenkään tunnettu vielä kivikaudella. Kirjan *Historia kertoo* pronssikautta käsittelevässä osuudessa puolestaan mainitaan suurimman osan Suomen parista sadasta pronssiesineestä löytyneen haudoista. Todellisuudessa vain 33 % pronssiesineistä on hautalöytöjä (Soikkeli-Jalonen 2016, 104). Useimmat kirjat unohtavat myös kokonaan pronssikauden itäiset yhteydet: esimerkiksi *Matkalippu historiaan* -kirjan mukaan ”Pronssia tuli Suomeen pääasiassa Tanskasta ja Ruotsista” (Eskelinen ym. 2006, 54), vaikka myös tuonti Venäjältä on ollut merkittävää. Samassa kirjassa raudankäsittely on ymmärretty väärin: kirjan mukaan ”Sulanut rauta voitiin valaa muoteissa halutun muotoiseksi esineiksi” (Eskelinen ym. 2006, 58), vaikka valurautaa ei ole käytetty Suomessa ennen teollistumista. Kirjassa on todennäköisesti sekoitettu pronssinvalaminen ja rautaesineiden valmistaminen.

Etnisyyden käsittely oppikirjoissa

Oppikirjoissa esiintyy hyvin erilaisia tapoja esitellä Suomen alueen esihistoriallisten asukkaiden etnisyyttä. 2000-luvun alussa laaditut kirjat *Historia kertoo* ja *Matkalippu historiaan* puhuvat problematisoimatta muun muassa ”kivikauden suomalaisista”. Esimerkiksi ”vieraista heimoista otetut vaimot opettivat suomalaisille saviastioiden valmistusta” (Varis ym. 2006, 33). Näitä uudemmissa kirjoissa on pyritty kuitenkin määrittelemään selkeämmin muinaisen väestön suhdetta nykysuomalaisiin ja jossakin määrin myös nykysaamelaisiin. Parhaan määrittelyn antaa *Forum*:

Suomen ensimmäiset asukkaat saapuivat etelästä ja lännestä. He olivat sekoi-tus useita kansoja, jotka vuosituhansien kuluessa sulautuivat toisiinsa. He ei-vät puhuneet suomea vaan muinaiskieltä, joka katosi myöhemmin. Suomen kieli kehittyi vähitellen tästä muinaiskielestä. Kun puhutaan esihistoriallisen ajan Suomesta, tarkoitetaan aluetta, jolla nykyinen Suomi sijaitsee. Suoma-laisia alettiin kutsua omaksi heimokseen vasta esihistoriallisen ajan lopulla eli noin 1 000 vuotta sitten. (Päivärinta ym. 2010, 154.)

Nykyinen kielitiede ei tosin ole enää yhtä mieltä suomen kehittymisestä kivikaudella Suo-men alueella puhutusta uralilaisesta kielestä (mm. Kallio 2014), mutta muuten määritelmää voi pitää erittäin hyvänä. *Ritari* välttää tietoisesti etnisistä ryhmistä puhumisen puhumalla Pohjolan asukkaista. Tämä on hieman ongelmallista, koska kirja käsittelee kuitenkin sel-västi vain nykyisen Suomen alueen asukkaita. Myös *TjT* I nostaa esiin, että ”vaikka Suo-messa on asuttu yhtäjaksoisesti yli 10 000 vuotta, ovat Suomi ja suomalaisuus melko uusia asioita” (Veijola ym. 2019). *Mennyt* II puolestaan puhuu nykyisten suomalaisten ja saame-laisten esi-isistä:

Suomalaisten esi-isät eivät kokeneet olevansa suomalaisia, sillä he tunsivat ainoastaan oman lähialueensa ja siellä asuneet ihmiset. He tunsivat yhteen-kuuluvuutta vain oman heimonsa jäsenten kanssa. Varsinaissuomalaiset, hä-mäläiset, karjalaiset ja saamelaiset muodostivat nykyisen Suomen alueella asuneen väestön. (Rantala ym. 2017, 60.)

Kirja ei suoraan täsmennä mihin ajanjaksoon Suomen alueen heimot kuuluvat, mutta asia-yhteydestä käy ilmi, että tällä viitataan roomalaiseen rautakauteen (1–400 jaa.). Ajoitus on varhainen, koska vasta merovingiajalla (550–800 jaa.) Suomesta löytyy läntisen kalmisto-kulttuurin alueelta omaleimaisia esinemuotoja, joita voi pitää ilmauksena ylipaikallisesta etnisyydestä ja ehkä jonkinlaisesta heimoajattelusta, joka sittemmin kehittyi keskiajan maa-kunniksi (esim. Raninen & Wessman 2015, 269–270). Vuodesta 2010 eteenpäin julkaistut oppikirjat ottavat siis melko kriittisen näkökulman suomalaisen etnoksen muodostumiseen, mutta *Forum*-kirjaa lukuun ottamatta ne eivät määrittele suomalaisuuden muotoutumista ajallisesti, vaan jättävät tämän epämääräiseksi.

Saamelaisuuden esittämisen suhteen oppikirjat ovat vielä tätäkin epämääräisempiä. Saa-melaiset mainitaan ylipäättään ainoastaan kirjoissa *Historian tuulet*, *Matkalippu historiaan*, *Mennyt* ja *TjT*. *Mennyt*-kirja ottaa Suomen esihistorian lyhyessä kuvauksessa poikkeuksel-lisen vahvasti kantaa saamelaisiin alaluvussa, jonka otsikko on ”Saamelaiset ovat Suomen alkuperäisväestö”. Teksti lähestyy Suomen esihistoriaa Tacituksen *Germania*-teoksen fen-nien kuvauksen näkökulmasta. Kirjassa todetaan, että nykytutkimuksen mukaan Tacituksen kuvaus liittyy pikemmin saamelaisiin kuin suomalaisiin. Kirjan mukaan:

Nykyisten suomalaisten esi-isät erosivat saamelaisista ulkomuodoltaan, kieleltään ja elintavoiltaan. Tacituksen aikana saamelaiset asuivat nykyisen Suomen alueella. Vuosisatojen kuluessa he joutuivat kuitenkin siirtymään pohjoiseen, koska alueelle siirtyi suomalaisten esi-isiä. Tacituksen käyttämä nimitys jää kuitenkin kuvaamaan maata ja sen asukkaita. Monissa kielissä suomalaisista käytetäänkin nimitystä Fenni, Finni, Finnen ja Finn. (Rantala ym. 2017, 59.)

Kuvauksesta saa käsityksen, että roomalaisen rautakauden alkupuolella Suomen alueella olisi asunut vain saamelaisia, jotka joutuivat myöhemmin vetäytymään suomalaisten esivanhempien tieltä pohjoiseen. Oppikirja esittää kuitenkin suomen asuttamisesta tästä poikkeavan kuvan: Suomen ensimmäisten asuttajien jälkeen Suomeen saapui 4000 eaa. enemmän ihmisiä:

nykyisen Baltian ja Venäjän alueilta sekä Norjan rannikkoa pitkin. Myöhemmin alueelle muutti ihmisiä myös nykyisen Ruotsin alueelta. Kun eri puolilta tulleet ihmiset sekoittuivat täällä olleeseen väestöön, muokkautui heidän käyttämänsä kieli nykyisen suomen kielen esimuodoksi. Samaan aikaan, kun antiikin Ateena eli kukoistuskauttaan noin 400-luvulla eaa., vilkastui muuttoliike Suomeen. Uudet tulijat sulautuivat entiseen väestöön. Uusien tulijoiden tieltä pohjoisemmaksi siirtyneet saamelaiset säilyttivät kuitenkin oman kulttuurinsa ja kieltensä. (Rantala ym. 2017, 60.)

Kirjassa esitetään siis tärkeä havainto Suomen väestön muodostumisesta useista muuttoaloista, mutta kuvaus on niin epäselvä, että on vaikea sanoa, mihin muuttoliikkeisiin kirja tarkalleen ottaen viittaa. Maininta neoliittisesta muuttoliikkeestä Suomen alueelle noin 4000 eaa. perustuu todennäköisesti vanhentuneeseen ajoitukseen kampakeramiikan leviämisestä. Sen leviämisseunta oli kuitenkin yksinomaan kaakosta eikä pohjoisesta, eikä ole selvää, liittyikö keramiikanvalmistuksen omaksumiseen ylipäättään laajaa väestön liikkumista – virolaisen muinaisperimätutkimuksen mukaan uuden, alkuperältään itäisen väestön saapuminen kampakeramiikan aikaan on kuitenkin todennäköistä (Lang 2018, 301; Huurre 2005, 237–238). Maininta asutuksen leviämisestä Norjan rannikkoa pitkin on ilmeinen sekaannus, jolla on tarkoitettu mesoliittista Pohjois-Lapin asuttamista noin 7100 eaa. mennessä (mm. Halinen 2005). Vielä epämääräisemmäksi jää ilmaus ”myöhemmin alueelle muutti ihmisiä myös nykyisen Ruotsin alueelta”. Tämä viittaa oletettavasti nuorakeraamisen kulttuurin leviämiseen noin 2800 eaa., mutta tässä tapauksessa suunta on väärä. Tämä vanhastaan hyväksytty kuva nuorakeraamisen kulttuurin leviämisestä on hylätty jo 1970-luvulla, ja on ilmeistä, että kulttuuri levisi Suomeen Baltiasta (Huurre 2005, 72). Uusimman tutkimuksen valossa näyttää selvältä, että nuorakeraaminen kulttuuri itse asiassa levisi Virosta ja Suomesta Ruotsiin eikä toisin päin (Holmqvist ym. 2018). On toki mahdollista, että Ruotsin alueelta suuntautunut muuttoliike viittaisi myös pronssikauden skandinaavisiin kontakteihin. Maininta rautakauden alun muuttoaalosta on kiinnostava, koska se ei saa juuri tukea arkeologisesta tutkimuksesta. Suomen rannikon on perinteisesti nähty jopa tyhjentyneen asutuksesta esiroomalaisella rautakaudella (500–1 eaa.), vaikka tämä tulkinta onkin hylätty jo vuosikymmeniä sitten (Meinander 1969; Huurre 2005, 118–119). Vallitsevan tulkinnan mukaan pronssikaudella muotoutuneet kontaktit Suomen rannikon, Viron ja

Keski-Ruotsin rannikon välillä jatkuivat katkeamattomina rautakauden alkuun, eikä arkeologisesti ole havaittavissa vilkastunutta muuttoliikettä (Raninen & Wessman 2015, 226–227). Ehkäpä ajoituksella on tarkoitettu itämerensuomalaisen kielen leviämistä Pohjois-Vieroon ja Suomen rannikolle, minkä ajoitetaan tapahtuneen pronssikauden lopulla vuoden 800 eaa. tienoilla (Lang 2018, 214–215, 311; Häkkinen 2010b).

Myös kirja *TjT* I ottaa Suomen esihistorian tarkastelun lähtökohdaksi Tacituksen kuvauksen fenneistä. Kirjan tekstissä karistetaan kuvaukseen liittyneitä suomalaiskansallisia myyttejä: ”500-luvulla lähteissä on mainittu ”skridfinit”, joilla on ilmeisesti tarkoitettu saamelaisia. Tutkijat ovatkin päättelleet, että fenneillä on tarkoitettu saamelaisia. Pitkään kuitenkin tulkittiin, että Tacituksen teksteissä mainitut fennit tarkoittaisivat nimenomaan suomalaisia.” (Veijola ym. 2019, 35). Kirja ottaa pessimistisen kannan siihen, mitä suomalaisten alkuperästä voidaan ylipäätään tietää. Kirjan mukaan:

Suomalaisten alkuperä on epäselvä ja kiistanalainen, ja tulee pysymään sellaisena. Ensimmäisten asukkaiden uskotaan tulleen Suomen alueelle noin 10 000 vuotta sitten. Tämän jälkeen uutta väestöä on tullut useina eri aikoina. [...] Suomen kieltä on puhuttu vasta noin 1500 vuotta. Emme voi arkeologisen aineiston tai geenitutkimuksen perusteella selvittää sitä, mitä kieltä Suomen ”ensimmäiset” ihmiset ovat puhuneet. Varmuudella Suomen kieltä on kuitenkin puhuttu Varsinais-Suomessa eli Turun ympäristössä 1200-luvulta lähtien. (Veijola ym. 2019, 35–36.)

Kirja kertoo myös suomalaisen identiteetin muodostumisesta osana 1800-luvun nationalismia: ”Kieli, kulttuuri, geenit ja jopa maa-alue muuttuvat kuitenkin ajan kuluessa. Nykyisenlaista suomalaisuutta, tai suomalaisia sellaisena kansana kuin nykyään ymmärretään, ei ollut olemassa Tacituksen kirjoittaessa fenneistä.” (Veijola ym. 2019, 37.) Saamelaisten taustaa avataan lisää kirjan seuraavassa luvussa, joka käsittelee muinaissuomalaista ja etenkin saamelaista muinaisuskoa: ”Ennen muiden kansojen saapumista, eli myös ennen suomalaisia koko nykyistä Suomen aluetta asuttivat saamelaiset. Myös heillä oli oma uskontonsa.” (Veijola ym. 2019, 38.)

Ainoastaan kaksi kirjaa ottaa kantaa saamelaisen kulttuuri-identiteetin muodostumiseen: *Historian tuulet* mukaan ”arkeologisten löytöjen perusteella on päätelty” saamelaisten asuneen Suomen alueella jo kivikaudella, koska he ”esimerkiksi tekivät selkeästi erilaisia saviastioita kuin muut” (Kyllijoki ym. 2003, 131). Ajatus on ilmeisesti peräisin Unto Salolta, joka on halunnut liittää saamelaiset myöhäiskivikautiseen asbestikeramiikkaan (mm. Salo 1984, 181–183). Ajatusta on mahdotonta puoltaa tieteellisesti (Halinen 2011), mutta on ymmärrettävää, että oppikirjailijat ovat olleet arkeologisessa yleisesityksessä esitetyn tiedon varassa. *Matkalippu historiaan* puolestaan liittää saamelaiset pronssikauteen:

Rannikon ja sisämaan välille syntyi myös kielellisiä eroja: yhteisestä varhaiskantasuomesta kehittyi rannikolla kantasuomi ja sisämaassa kantasame. Saamelaisia asui pronssikaudella eteläisessä Suomessa. Siksi Etelä-Suomesakin on nimetty paikkoja Lapinjärviksi ja Lapinkyliksi. (Eskelinen ym. 2006, 56.)

Ajatus liittyy 1970-luvulla suomalaisessa arkeologiassa vakiintuneeseen jatkuvuusteoriaan, jonka mukaan Suomen nykyiset väestöt polveutuvat mesoliittisen kivikauden ensimmäisistä asuttajista. Koska teoria oletti myös varhaisimpien Suomessa puhuttujen kielten olleen suomalaisugrilaisia, kantasuomen ja kantasaamen oletettiin eronneen toisistaan kivikauden lopulla ja pronssikaudella, asutuksen jakautuessa rannikon (suomalainen) ja sisämaan (saamelainen) kulttuuripiireihin (Saarikivi 2011, 111–112; mm. Salo 1984, 181–183; Huurre 2005, 151–152). Nykykielentutkimus ei kuitenkaan jaa tätä näkemystä, vaan sen mukaan Suomen alueella on puhuttu kivikaudella sittemmin kadonneita paleoeurooppalaisia kieliä. Vasarakirveskulttuurin käyttämä kieli oli todennäköisemmin indoeurooppalainen kieli, ja pronssikaudella kielitieteilijät olettavat Suomen rannikkoalueella puhutun germaanista kieltä (Häkkinen 2010a). Kantasaamea on kielitieteen mukaan puhuttu ajanlaskun alussa Laatokan ympäristöstä, mistä se on levinnyt nopeasti koko Suomeen ja Keski-Ruotsiin asti (Saarikivi 2011, 111–113).

Mitä saamelaisten varhaisesta historiasta sitten voidaan ylipäättään tietää? Arkeologian mahdollisuudet vastata kysymyksiin muinaisista kielistä ja etnisyydestä ovat rajalliset. Seuraamalla taaksepäin historialliselta ajalta tunnettuja saamelaisuuden piirteitä voidaan osoittaa, että pohjoisessa Fennoskandiassa saamelaiskulttuurilla on kulttuurijatkumo nykypäivästä ainakin 700-luvulle jaa. asti. Toisaalta esimerkiksi poronhoito koetaan nykyään keskeiseksi osaksi saamelaista identiteettiä, mutta monille saamelaisalueille elintapa levisi vasta uudella ajalla, ja varhaisimmatkin viitteelliset merkit siitä ovat vasta rautakauden lopulta. (Halinen 2011, 136, 146.) Selvä takaraja saamelaiselle identiteetille on saamelaiskielten synty ajanlaskun alussa.

Etnisyyden esittäminen liittyy voimakkaasti kirjojen kuvitukseen. Esihistorian ihmisten kuvaaminen ei ole mitenkään arvovapaata: päinvastoin kuvitus heijastaa sekä tekijöiden arvomaailmaa että vakiintuneita perinteitä kuvata esihistoriaa (mm. Kunnas-Pusa 2018). Suomen happaman maaperän vuoksi orgaaninen aines säilyy huonosti, ja vain poikkeustapauksissa arkeologeilla on käytettävissään esihistoriallisia vaatefragmentteja tai ihmislouaita, joista voitaisiin tutkia esihistoriallista pukeutumista tai esimerkiksi vainajan perimää. Käytännössä vanhimmat ihmislouat ovat Ahvenanmaalta löytynyttä neoliittista Jättbölen miestä lukuun ottamatta yksittäisiä luulöytöjä, ja tekstiililöytöjä on vasta rautakaudelta, jolloin ruumishautaus alkoi syrjäyttää polttohautausta. Niinpä päätelmät Suomen alueen rautakautta edeltävien asukkaiden ulkonäöstä ja pukeutumisesta on tehtävä lähialueiden paremmin säilyneiden löytöjen perusteella.

Etnisyyden visuaalisen esittämisen ongelmakohdat liittyvät ennen kaikkea kivikauden kuvaamiseen. Oppikirjoissa kivikauden ihmiset esitetään hyvin vakiintuneesti vaaleaihoisina ja pääasiassa tummatukkaisina, yllään yksinkertaiset nahkavaatteet – useimmissa kirjoissa jonkinlainen kietaisuhame. Erityisesti kivikauden ihmisten vaaleaihoisuus on silmiinpistävää, ja se periytyy viimeistään Aarno Karimon teoksesta *Kumpujen yöstä* (1929–1932; Kunnas-Pusa 2018). Mahdollisesti kivikautisten ihmisten kuvaamisella nykysuomalaisen näköisinä on pyritty tekemään kivikauden ihmisistä oppilaille samaistuttavampia. Tämä esitystapa on kuitenkin ristiriidassa paleogenetiikan Euroopan mesoliittisista metsästäjä-keräilijöistä tekemien havaintojen kanssa: yleisimmin mesoliittiset eurooppalaiset olivat sinisilmäisiä ja tummaihoisia. Toisaalta oppikirjojen antama kuva ei välttämättä ole täysin perätön, koska Suomen mesoliittista väestöä lähellä olleilla Ruotsin Motalan metsästä-

jä-keräilijöillä on todettu olleen vaaleaan ihoon viittaavia alleeleja (Mathieson ym. 2015). Huomio kiinnittyy myös siihen, ettei kivikauden ihmisillä ole lainkaan lävistyksiä, tatuointeja, hiuskoristeita tai ajeltuja hiuksia, vaikka etnografisten analogioiden mukaan tällainen koristautuminen on metsästäjä-keräilijäyhteisöille tyypillistä.

Kivikauden ihmisiä kuvataan kirjoissa jo 1900-luvun alussa vakiintunein konventioin, joiden Liisa Kunnas-Pusa (2018) huomauttaa heijastavan vuosisadan takaista heteronormatiivista kuvaa ydinperheestä ja eri sukupuolten välisestä työnjaosta. Jokaisessa kivikautista asuinpaikkaa esittävässä kuvassa miehet on kuvattu iskemään kiviesineitä ja kantamaan riistaa leiriin, kun taas naiset on kuvattu valmistamassa saviastioita, työstämässä nahkaa ja laittamassa ruokaa, vaikka todellisuudessa arkeologinen aineisto ei mahdollista näin selvien sukupuoliroolien tulkintaa. Kunnas-Pusa nostaa esiin, miten kivikauden kuvaamisen vakiintuneet aiheet peilaavat enemmän kulloisenkin tulkitsevan ajan politiikkaa ja arvoja kuin kivikauden todellisuutta – toisaalta vakiintunut kuvasto tekee kivikauden kaltaisen kaukaisen ajanjakson nykyihmiselle helpommin lähestyttäväksi.

Historian taidot

Historian taidoiksi nimitetään sisältöjä, joiden tarkoituksena on ohjata kriittiseen ajatteluun, merkitysten pohdiskelamiseen, syiden ja seurausten, muutosten ja jatkuvuuksien hahmottamiseen. Historian taitoihin kuuluvat myös tietoisuus historiakulttuureista ja historiallinen empatia. Kriittisen ajattelun ytimessä on kyky arvioida ja analysoida lähteitä, siis tiedon alkuperää, syntytapaa ja luotettavuutta. Tämän tutkimuksen kysymyksenasettelun ohjaamana huomiota kiinnitettiin arkeologisen tiedonmuodostuksen kannalta tärkeisiin sisältöihin, joten esimerkiksi historiallisen empatian kehittämiseen tähtäviä tekstiosuuksia ei erikseen tilastoitu.

	Viitataan tiedon alkuperään, lähteisiin tai uskottavuuteen (sanamäärä)	osuus koko tekstistä	Ohjataan pohtimaan historiallisen tiedon luonnetta (sanamäärä)	osuus koko tekstistä	Viitataan arkeologien tekemiin tulkintoihin (sanamäärä)	osuus koko tekstistä	Viitataan arkeologisiin löytöihin (sanamäärä)	osuus koko tekstistä
Historia kertoo 5 (2006)	1323	23 %	199	3 %	232	4 %	405	7 %
Matkalippu historiaan 5 (2006)	636	15 %	0	0 %	29	1 %	60	2 %
Historian tuulet 1 (2007)	912	27 %	296	9 %	178	5 %	278	9 %
Forum 5 (2010)	586	15 %	0	0 %	14	0 %	105	3 %
Ritari 5 (2015)	505	23 %	54	2 %	153	7 %	320	14 %
Mennyt II (2017)	250	19 %	61	5 %	10	1 %	0	0 %
Tutki ja tulkitse I (2018)	1051	51 %	627	31 %	151	7 %	93	5 %
Tutki ja tulkitse II (2019)	431	38 %	391	35 %	0	0 %	15	1 %

Taulukko 4. Historiallisen tiedon luonnetta ja tiedonhankintaa käsittelevien tekstiosuuksien laajuus sanamäärinä ja kokonaiskattavuuden mukaan mitattuna.

Oppikirjoissa viitataan tiedon hankintaan, lähteisiin ja niistä tehtyihin tulkintoihin monin eri tavoin. Taulukossa 4 esitetty luokittelu kuvaa aineistojen eroja suuntaa-antavasti. Tilastoinnin ongelmana on se, että aineistossa viitataan tiedon hankintatapaan, lähteen uskottavuuteen ja tulkintojen luotettavuuteen hyvin erilaisin tavoin. Vanhimmissa teoksissa viitaukset ovat yleisluonteisia ja usein epämääräisiä, uudemmissa teoksissa lukijaa ohjataan

lähdekritiittisen tarkasteluun selväsanaisesti. Arkeologisia löytöjä ja kaivauksia esittelevät valokuvat koodattiin joko viittaukseksi löytöön tai tiedon alkuperään. Luokittelua vaikeuttaa se, ettei löytöjä käsitellä kuvateksteissä eksplisiittisesti todistusaineistona, vaan esineet ja paikat tyydytään yleensä vain nimeämään. *Mennyt*-teosta lukuun ottamatta kaikista oppikirjoista löytyy suoria viittauksia arkeologisiin löytöihin. Tiedon alkuperää ja uskottavuutta koskevia viittauksia löytyy sekä vanhoista että uusista kirjasarjoista, mutta teksteissä on suuria laadullisia eroja. Jokaisessa teoksessa tuodaan jollakin tavoin esiin se, että historiallinen tieto on epävarmaa, eivätkä tietomme esihistoriasta ole tarkkoja. *Historia kertoo* viestittää tästä epävarmuudesta lukijalle toteamalla tutkijoiden ”uskovan” tai ”epäilevän” jotakin asiaa. Tällaiset viittaukset edellyttävät lukijalta huomattavasti parempia tekstitaitoja kuin suorien selitysten käyttäminen. *Ritarissa* lukijaa ei ohjata pohtimaan historiallisen tiedon luonnetta, vaikka tekstissä muistutellaankin tiedon epävarmuudesta jokaisen arkeologisen löydön esittelyn yhteydessä. Vaatii hyvää luetunymmärtämisen tasoa hahmottaa, että arkeologin ”arvelu” liittyy jotenkin historialliseen päättelyyn. Löytöjen kuvauksia ja niistä tehtyjä tulkintoja esitellään *Ritarissa* niin monta, että kyse lienee tekijöiden pyrkimyksestä korostaa arkeologisten löytöjen merkitystä historiallisen tiedon lähteenä. *Ritarin* taitosisältöjen käsittely ei kuitenkaan eroa merkittävästi edeltävän sukupolven kirjasarjoista. Tämä on yllättävää, koska *Ritaria* myydään nimenomaan uuden opetus suunnitelman mukaisena oppimateriaalina. Suurin ero edeltäjiin on oppilaan kirjan tekstimäärässä; *Ritari* on saman yhtiön aiempiin tuotteisiin verrattuna noin puolet lyhyempi. *Mennyt* ja *TjT* -kirjoissa paneudutaan tiedon alkuperään, syntytapaan ja lähteiden uskottavuuteen monipuolisesti ja ajantasaisesti, mutta näkökulmana ei ole arkeologinen tiedonmuodostus. Kuten taulukosta 4 voi havaita, muodostaa kriittinen ajattelu ja lähdekyseenäisyys *TjT*:n esihistoriaosuuden keskeisen sisällön.

Tulkittamisen ongelmista ja tiedonhankinnalle tyypillisistä piirteistä kerrotaan jokaisessa teoksessa esimerkkitapauksen avulla. Hieman yllättävästi esimerkeiksi nostetaan usein samat tapaukset: Karijoen Susiluola ja Tacituksen *Germania* -teoksen maininta fenneistä. Susiluola esiintyy kirjoissa *Historian tuulet*, *Matkalippu historiaan*, *Historia kertoo*, *Forum* ja *TjT*. Susiluolan tutkimukset aloitettiin vuonna 1996, mutta oppiriita siitä, kertovatko Susiluolan löydöt edellistä jäätiköitymistä edeltäneestä ihmistoiminnasta vai eivät, jatkuu edelleen (Halinen 2015, 29). Riitaa on käyty läpi muun muassa *Helsingin Sanomissa* (Kemppainen 2012). Susiluolaa käsittelevistä oppikirjoista ainoastaan *Historian tuulet* ja *Matkalippu historiaan* eivät kerro neandertalilaistulkintaa kohtaan esitetystä kritiikistä. Muut oppikirjat jättävät oppilaan pääteltäväksi, kumpi näkökulma on oikea. Lukijan odotetaan kykenevän muodostamaan mielipide oppiriidasta siitä käydyn keskustelun perusteella, sillä kuvia työkaluiksi väitetyistä kivistä ei teoksissa esitellä. Tarkoituksena on esitellä arkeologian haasteita ja sitä, miten todistusaineiston perusteella käydään akateemista keskustelua hyväksyttävästä tulkinnasta. Aihepiiri antaisi myös mahdollisuuden tarkastella historian käyttöä, perustettiinhan kohteeseen opastuskeskus jo ennen kaivausten päättymistä.

Tacituksen mainintaa fenneistä käsitellään tutkimusaineistomme vanhemmissa kirjoissa vain kirjassa *Historian tuulet*, luultavasti siksi, että kirjojen lähde pohja on enemmän arkeologisissa löydöissä kuin kirjallisessa aineistossa. Uudemmissa kirjoista *Mennyt* ja *TjT* antavat kuitenkin Tacituksen tekstille suuren painoarvon: *Mennyt* on jopa rakentanut *Germanian* ympärille poikkeuksellisesti germaaneja käsittelevän jakson, jossa Suomen esihistoria

esitetään vain sivujuonteena. *Historian tuulet* tulkitsee vielä suoraviivaisesti fennit suomalaisiksi, mutta sekä *Mennyt* että *TjT* suhtautuvat kriittisesti tähän tulkintaan, ja kumpikin kirja esittää maininnan tarkoittavan saamelaisia. *Germanian* korostaminen lähteenä on kiinnostavaa, koska historialliselta lähdearvoltaan maininta fenneistä on lähinnä kuriositeetti: monen välikäden kautta Tacitukselle kulkeutunut tieto Pohjolan periferian asukkaista ei kerro juuri mitään alueen todellisesta esihistoriallisesta elämästä (Huurre 2005, 154–157), vaikka *TjT* I toteaaakin Tacituksen kuvauksen osuvan ”hyvin yhteen pohjoisissa oloissa tuolloin eläneiden kansojen elintapojen kanssa” (Veijola ym. 2019, 34).

Vanhimmissa oppikirjoissa ei tarjota kovin hyviä eväitä lähdekriittiselle tarkastelulle, koska teksteissä ei käsitellä epävarmuuden ja tiedonhankinnan välistä yhteyttä riittävän konkreettisesti. *Mennyt* ja *TjT* edustavat tässä mielessä aivan uudenlaista lähestymistapaa ja opetussuunnitelman tulkintaa. *Mennyt* ja *TjT* eivät esittele esihistoriallisia epookkeja, elämäntapoja eivätkä arkeologisia löytöjä, mutta niissä annetaan paljon tilaa lähdekriittistä pohdintaa herättelevälle tekstille. Huomattakoon, että *TjT*:n tekstistä hieman yli puolet käsittelee historiallista tiedonhankintaa ja tiedon luonnetta. Lähdekriittistä tarkastelutapaa opetettaessa olisi hyvä tuoda esiin tapauksia, joissa tulkinnat ovat muuttuneet uuden aineiston myötä. Muutoksesta voisi kertoa esimerkiksi, miten Suomen alueen uskottiin 1960-luvulle asti tyhjentyneen asutuksesta rautakauden alussa, mutta useilta asuinpaikoilta löytyneen Morbyn keramiikkatyyppin uusi ajoittaminen tälle ajanjaksolle todisti asutuksen jatkuneen katkeamattomana kivikaudelta nykypäivään. Toinen esimerkki voisi olla jo edellä esitetty huomio kivikauden asumismuodoista: kun 1900-luvun alussa kivikauden ihmisten uskottiin asuneen pääasiassa kotamaisissa asumuksissa, 1950-luvulta alkaen löytyneet useat asumuspainanteet ovat osoittaneet, että mesoliittisen kivikauden lopulta lähtien vallitsevana asumismuotona ovat olleet osittain maahan kaivetut, hirsirunkoiset asumukset. Kolmas havainnollinen tapaustutkimus voisi olla Isonkyrön Leväluhdan lähde, josta on yli sadan vuoden aikana esitetty hyvin erilaisia tulkintoja. Lähteestä on löytynyt noin sadan vainajan luut keskiseltä rautakaudelta, ja vainajia on tulkittu milloin kulkutaudin uhreiksi, milloin uhratuiksi orjiksi. Uusiempien tutkimusten valossa vainajat ovat pääasiassa naisia ja lapsia, paikallisen yhteisön jäseniä, jotka on haudattu metsälampeen hauta-antimien kanssa. Lisävaloa tapaukseen tuovat luonnontieteelliset tutkimukset: esimerkiksi paleogeenetiikan avulla on selvinnyt, että vainajat ovat sukua nykypäivän saamelaisille (Wessman 2009; Lamnidis ym. 2018).

Oleellinen osa arkeologista lähdekritiikkiä ovat ajoitusmenetelmät, joita ei nähdäksemme avata oppikirjoissa tarpeeksi. Hyvänä esimerkkinä eri ajoitusmenetelmien käytöstä voisivat olla Suomen keskiaikaiset kivikirkot, jotka on perinteisesti ajoitettu taidehistoriallisiin perusteisiin usein 1200–1300-luvulle. Markus Hiekkänen (1994) loi kuitenkin 1990-luvun alussa systemaattiset kivikirkkojen ajoituskriteerit, jonka perusteella kivikirkkoja alettiin rakentaa Manner-Suomeen vasta 1400-luvulla. Hiekkasen ajoitus perustuu eri rakennusosien rakennustyyliille, joiden ajoitusperusteet nojaavat kirjalliseen ja arkeologiseen lähdeaineistoon sekä luonnontieteellisiin ajoitusmenetelmiin: puulustoajoitukseen, radiohiiliajoitukseen ja termoluminesenssijoitukseen. Kirkkojen nuorentaminen herätti monilla paikkakunnilla vastustusta, ja esimerkki tarjoaisikin lähtökohdan pohtia myös historiakulttuuria – miksi ihmisille on tärkeää, että kotikirkko on mahdollisimman vanha.

Esihistorian haasteita ja mahdollisuuksia oppikirjoissa

Tutkimuksessa selvitimme, 1) miten Suomen alueen esihistoria esitetään tällä hetkellä käytössä olevissa suomenkielisissä alakoulun historian oppilaan kirjoissa. Kysymyksen ala-kohtia olivat, 1a) miltä oppikirjojen Suomen alueen esihistoriaa käsittelevät sisällöt näyttävät arkeologisen nykytietämyksen valossa ja 1b) rakentavatko oppikirjoihin valitut teemat ja tarkastelukulmat arkeologialle tyypillisen tiedonmuodostuksen kannalta mielekäästä kontekstia. Erillisenä kysymyksenä tarkastelimme, 2) onko oppikirjojen antama kuva Suomen esihistoriasta muuttunut uuden opetussuunnitelman (Opetushallitus 2014) tultua voimaan.

Yksi oppikirjojen haasteista on vanhentunut tutkimustieto. Useimpien suomalaisten 2000- ja 2010-luvulla julkaistujen oppikirjojen tiedot vastaavat monin osin 1980- ja 1990-lukujen tutkimustilannetta. Vanhentuneen tutkimuksen esittäminen oppikirjoissa on tyypillistä muuallakin kuin Suomessa: esimerkiksi Philip Panel (1994, 273–274) on arvioinut Englannissa 1980-luvun lopulla käytettyjen oppikirjojen esihistoriaa koskevan tiedon olevan järjestelmällisesti 10–20 vuotta jäljessä arkeologisesta tutkimuksesta. On tietenkin syytä kysyä, minkälaiset mahdollisuudet oppikirjoilla edes olisi seurata ajantasaista tutkimusta – väistämättä oppikirjojen kirjoittaminen on nimittäin yleisesitysten varassa. Oppikirjojen vanhentuneet tiedot johtuvatkin todennäköisesti siitä, että oppikirjojen kirjoittajat ovat käyttäneet vielä 2010-luvulla lähteinään Matti Huurteen 1979 julkaistua kirjaa *9000 vuotta Suomen esihistoriaa* ja vuonna 1984 ilmestynyttä *Suomen historia I: Kivi-, pronssi ja rautakausi* -yleisesitystä sekä vuonna 2002 ilmestynyttä, laajalle yleisölle suunnattua *Ennen, muinoin: Miten menneisyyttä tutkitaan* -kirjaa. Tämä on hyvin ymmärrettävää, koska viimeisin, ajantasainen Suomen esihistorian yleisesitys *Muinaisuutemme jäljet: Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle* ilmestyi vasta vuonna 2015. Vaikka oppikirjoissa ei pyrittäisikään ajantasaisimman tiedon esittämiseen, räikeästi vanhentuneen tiedon tai väärinkäsitysten esittämiseltä välttyttäisiin, jos oppikirjojen kirjoittamisessa konsultoitaisiin arkeologeja.

Esihistorian alajaksoja ja kulttuureita on esitelty oppikirjoissa vaihtelevasti ja jossain määrin jopa mielivaltaisesti. Uusimmat oppikirjat eivät esitele edes Suomen esihistorian jakoa kolmeen pääjaksoon kivi-, pronssi- ja rautakauteen. Jako on toki esillä, sillä *Mennyt-sarjassa* se esitellään yleisen historian sisältöjä käsiteltäessä. Kolmiperiodijaon käyttäminen Suomen esihistorian yhteydessä olisi kuitenkin olennaista. Sitä voidaan pitää kaikkein tärkeimpänä opetussisältönä ja kronologisena kehyksenä, jota ilman vuosituhansien mittaisia ajanjaksoja on erittäin haastava hahmottaa. Kolmiperiodijako myös auttaa oppilasta vertaamaan Suomen alueen tapahtumia samanaikaisiin tapahtumiin esimerkiksi pronssikauden Egyptissä tai rautakauden Kreikassa. Etenkin pisimmän ajanjakson, kivikauden, kohdalla olisi hyvä nostaa esiin murros mesoliittisen (keskisen) kivikauden varhaisista, vaeltavista metsästäjäkeräilijöistä nuoremman (neoliittisen) kivikauden kiinteämmin paikallaan asuneisiin, keramiikkaa valmistaneisiin ja lopulta varhaista karjanhoitoa harjoittaneisiin ihmisryhmiin. Muiden aikakausien tarkempi jaksottelu ei ole peruskoulutasolla yhtä keskeistä, mutta rautakauden alajaksoista olisi hyvä nostaa esiin viikinkiaika. Viikinkiajan etuna on, että oppilailla liittyy siihen valmiiksi mielikuvia, ja viikinkiaikaa pidetään yleisesti kiinnostavana. Viikinkiajalta on myös runsaasti löytöjä ympäri Suomea, ja aikakausi tunnetaan arkeologisesti paremmin kuin muut rautakauden alajaksot.

Oppikirjoissa on havaittavissa revisionistia pyrkimyksiä tehdä eroa Suomen alueen esihistoriallisten asukkaiden ja nykypäivän suomalaisiksi identifioituvan kansakunnan välillä. Etnisyyksien muodostumisen esittäminen on kirjoissa kuitenkin horjuvaa etenkin saamelaiden kohdalla. Tämä on kahdella tavalla ongelmallista: oppikirjat eivät vahvista saamelaistaustaisten oppilaiden kulttuuri-identiteettiä, eikä valtaväestöön kuuluville oppilaille muodostu selvää kuvaa saamelaisten osasta Suomen asutushistoriassa. Toisaalta esimerkiksi saamelaisten käsittely vain Tacituksen maininnan ”ihmeen villeistä, viheliäisen köyhistä fenneistä” näkökulmasta saattaa antaa oppilaille käsityksen, että tällaiset ominaisuudet kuvaavat jotenkin myös tämän päivän saamelaisia. Ainakaan tutkimuksen puute ei ole esteenä saamelaisten laajemmalle käsittelylle, koska uutta tutkimusta on julkaistu melko paljon (mm. Seurujärvi-Kari ym. 2011; Lehtola 2003). Saamelaisten laajempi näkyminen oppikirjoissa toteuttaisi myös opetussuunnitelman toimintakulttuurin periaatteiden yhteydessä mainittua saamelaiskulttuurin merkityksen huomioimista (Opetushallitus 2014, 28). Arkeologisesti on myös ongelmallista, että oppikirjoissa puhutaan Ritaria lukuun ottamatta Suomen esihistoriasta ottamatta kantaa siihen, missä määrin nykyisen Suomen rajojen sisäpuolisen alueen esihistorialliset elämänmuodot ovat yhteydessä Itämeren alueen tai Koillis-Euroopan esihistoriaan. Pohjolan esihistoria tai Itämeren piirin esihistoria voisi olla arkeologisesti mielekkäämpi raja kuin oppikirjojen käyttämät nykyisiä valtionrajoja noudattavat jäsenyykset.

Vanhemman (Opetushallitus 2004) ja uudemman (Opetushallitus 2014) aikana julkaistuissa oppikirjoissa on hyvin erilaiset painotukset, ja samoin kirjojen Suomen esihistoriaa koskevan sisältötiedon määrä on muuttunut selvästi opetussuunnitelmien välillä: vuoteen 2010 mennessä julkaistuissa kirjoissa esihistorian eri pääjaksoja, aineellista kulttuuria ja elinkeinoja on käsitelty kattavasti. Tätä uudemmissa kirjoissa sisältötiedon määrää on vähennetty, ja uusimmissa oppikirjoissa tietosisältö on karsittu lähes kokonaan. Sen sijaan kirjojen keskiöön on uusimman opetussuunnitelman hengen mukaisesti nostettu historian taitoja korostavaa sisältöä, kuten aineistotehtäviä. Näkemyksemme mukaan kontekstitiedon karsiminen ei ole yksinomaan hyvä ratkaisu, koska historian taitoja ei ole mahdollista kehittää ilman riittävää kontekstittietoa. Tässä mielessä perinteisiä, tietopainotteisia oppikirjoja voi pitää onnistuneina. Pelkkä tietosisältöjen luetteloiminen ei kuitenkaan ole mielekäs tapa opettaa esihistoriaa, vaan sisältöjen pitäisi tukea oppilasta hahmottamaan esihistorian kokonaisuuksia ja jatkumoa. Ylipäätään historian opiskelun aloittaminen esihistoriasta on haaste, koska käsitellyt ajanjaksot ovat mahdollisimman kaukaisia ja vieraita oppilaan omalle kokemusmaailmalle, ja ne voivat siksi tuntua vaikeilta. Ainakaan arkeologisen tulkinnan ei tarvitsisi olla sidottu esihistoriaan, vaan esimerkiksi voisi nostaa vaikkapa keskiaikaisten kirkkojen ajoituksen.

Uusimmissa oppikirjoissa on luovuttu esihistorian aineellisen kulttuurin käsittelystä, ja se on korvattu esihistoriallisen uskonnon esittelystä. Muinainen maailmankuva on kiehtova, mutta arkeologisesta aineistosta vaikeasti tavoitettava aihe. Oppikirjoissa voitaisiin esimerkiksi tehtävien kautta käsitellä enemmän sitä, mitä esihistoriallisten ihmisten elämästä ja ajatuksista voidaan tietää. Esihistoriallisesta uskonnostakin voidaan tehdä päätelmiä, ja uskomusmaailman kuvaaminen saisi lisää syvyyttä, jos kirjoissa pohdittaisiin syvemmin esimerkiksi hautausriittien merkityksiä, kuten kivikautista punamullan levittämistä vainajien päälle (esim. Ahola 2015) tai hauta-antimien antamista vainajille. Minkälaisista usko-

muksista löydöt kertovat? Mitä esihistorian ihmiset ajattelivat kuolemanjälkeisestä elämästä? Vähintäänkin muinaisuskon esittelyssä olisi hyvä huomioida viimeisen vuosisadan aikana tehtyä uskontotieteellistä tutkimusta (mm. Harva 2018; Haavio 2019; Siikala 1999).

Kirjasarjojen välillä olevat erot johtuvat väljästi muotoillusta historian opetussuunnitelmasta. Löysimme eroja esihistorian käsittelyn laajuudessa, tarkastelunäkökulmissa, käsitteiden käytössä ja esiin nostetuissa teemoissa. Jos sisältöalueiden käsittelyä haluttaisiin yhdenmukaistaa ja varmistaa, että materiaaleissa rakennettu kuva sisältäisi olennaisimmat käsitteet, teemat ja näkökulmat, on ainoa reitti opetussuunnitelman täsmentäminen. Arkeologian kannalta hajanaiselta ja satunnaiselta näyttävästä tietoaineksestä ei kannata syytellä kirjantekijöitä. Historian opetussuunnitelmaa on kevennetty merkittävästi viimeisen kolmenkymmenen vuoden aikana poistamalla tavoitteista yksittäisiksi ja triviaaleiksi katsottuja pikkutietoja. Näin on tapahtunut muissakin peruskoulun oppiaineissa. Opetussuunnitelma-ajattelun muutos johtuu kognitiivisen oppimiskäsityksen piiristä esitetystä kritiikistä, jonka mukaan vanhat sisällöt eivät ohjanneet riittävästi tiedon prosessointiin. Lisäksi on syytä huomata, että historian oppikirjat ovat tunnetusti olleet haastavia tekstitaidoiltaan heikoille lukijoille. Tutkijoilta ja opettajilta saatu kritiikki on selvästi kannustanut kirjantekijöitä kehittämään ratkaisuja tähän ongelmaan. Ilmeisesti kaikki kirjantekijät ovat ajatelleet, että oppikirjan ei tarvitse enää olla yhtä pitkä kuin ennen. Vaikka Suomen esihistorian käsittelyn laajuus ei ole ehkä kaikkein paras vertailukohta, lienee havaitsemamme trendi tyypillinen myös muiden sisältöalueiden osalta. Kun 2000-luvun alussa ilmestyneissä oppikirjoissa Suomen esihistoriaa esiteltiin vielä 3500-5800:n sanan verran, niin uusimmissa materiaaleissa siihen käytetään enää 1300-2300 sanaa. Kyse ei ole ainoastaan käsiteltyjen aihepiirien ja käsitteiden määrän vähentymisestä, vaan myös tekstin rakenteita on muokattu. Silmämääräisesti tarkasteltuna esimerkiksi *Ritarin* lauserakenteet vaikuttavat pelkistetyimmiltä saman kustantajan aiemmin julkaisemaan *Historia kertoo* -sarjaan verrattuna. Kielitietoisien opettamisen näkökulmasta luettavuutta ei ehkä paranneta yksinkertaistamalla lauserakenteita tai lyhentämällä virkkeitä. Tässä mielessä *Mennyt*-sarjan upeat juonelliset tarinat ja *TjT*:n hyvin kirjoitetut ongelmalähtöiset tapahtumakuvaukset täyttävät tehtävänsä; ne sopivat eritasoisille lukijoille. Näiden kahden uusimman oppikirjasarjan kirjoittajat vaikuttavat olevan hyvin perillä siitä, millaisia näkökohtia on nostettu esiin puhuttaessa luentunymmärtämisen ja tekstitaitojen oppimisesta. Olisiko tietosisältöjen vähentämisen ääripää kuitenkin nyt saavutettu?

Vallitseva opetussuunnitelma jättää liian väljät puitteet Suomen esihistorian opettamiselle suhteessa siihen, kuinka vaativaa tieteenalan kannalta mielekkäiden sisältöjen valikoiminen opettajille tosiasiaassa on. Jotta oppikirjoissa varmistettaisiin yhtämittainen ja kokonaiskuvan rakentamista tukeva esihistorian tietosisältöjen käsittely, tulisi opetussuunnitelman tavoitteisiin mielestämme kirjata seuraavat kokonaisuudet:

- 1) Suomen alueen kivi-, pronssi- ja rautakauden kulttuurit ja elinkeinot sekä
- 2) Suomen nykyisen väestön (suomalaiset ja saamelaiset) alkuperä.

Nähdäksemme kolmiperiodijako on keskeinen työkalu esihistorian hahmottamisessa, ja asutushistorian hahmottaminen on keskeistä Suomen nykyisen väestön ymmärtämiseksi. Asutushistoriaa käsiteltäessä on luontevaa nostaa esiin Suomen esihistorian moninaisuus:

Suomen alueella ovat kohdanneet monet väestöt, kielet ja kulttuurit, joiden seurausta nykyinen väestö on.

Nykyisistä oppikirjoista useimmat painottavat voimakkaasti historiaaitoja, historiallista empatiaa ja motivaation herättämistä. Voitaisiinko kuitenkin ajatella, että paikallinen esihistoria olisi edellä mainittujen sisältöjen rinnalla relevantti näkökulma? Vaikka opetussuunnitelma ei edellytä arkeologisen tiedon ja tulkinnan sisällyttämistä oppikirjoihin, se ei myöskään estä sitä. Arkeologinen tulkinta onkin oppikirjoissa käyttämätön mahdollisuus: esimerkiksi arkeologisia löytöjä voisi oikein hyvin käyttää historian aineistotehtävissä tekstilähteiden sijaan. Arkeologia avaisi myös paljon mahdollisuuksia oppiainerajat ylittävään opetukseen: sen teemoja olisi helppo lähestyä ilmiöoppimisen kautta esimerkiksi ympäristö- ja luonnontiedossa (maiseman muodostuminen, lähiympäristön kulttuurikohteet), äidinkielessä (esihistoriaan tai arkeologiaan liittyvät kirjoitelmat) ja kuvaamataidossa (muinais-taide).

Historian taitoja ei voi oppia ilman riittävää kontekstittietoa. Menneisyys ei rakennu yksittäisistä dokumenteista ja todistuskappaleista, vaan ennen kaikkea niiden välisistä yhteyksistä. Esihistorian tietosisältöjen valitsemisessa olisi myös tärkeää huomioida sekä didaktiset että arkeologiset näkökulmat: yksittäisiä keramiikkatyyppejä tärkeämpää on antaa yleiskuva Suomen asuttamisesta ja herättää oppilaan mielenkiinto kaukaisen esihistorian edelleen maisemassa ja yhteiskunnassa näkyviin jälkiin.

Lähteet

Painetut lähteet

- Bruun, Jarno, Kokkonen, Ossi, Komulainen, Milena, Lassi, Petri & Sainio, Ari 2015. *Ritari* 5. Helsinki: Sanoma pro.
- Eskelinen, Riitta, Ojanperä, Tuuli, Troberg, Martti 2006. *Matkalippu historiaan* 5. Helsinki: Edita.
- Kyllijoki, Velijussi, Lehtonen, Olli, Ouakrim-Soivio, Najat, Rinta-aho, Harri & Uljas, Merja 2003. *Historian tuulet* 1. *Kivikaudesta keskiaikaan*. Helsinki: Otava.
- Päivärinta, Kimmo, Solastie, Kati & Turtiainen, Simo 2010. *Forum 5 Historia*. Helsinki: Otava.
- Rantala, Jukka, Palmqvist, Riia & Van den Berg, Marko 2017–2018. *Mennyt* I–II. Helsinki: Edukustannus.
- Varis, Soile, Hurme, Niko & Alenius, Juha. 2006 *Historia kertoo* 5. Helsinki: Tammi.
- Veijola, Anna, Rautiainen, Matti, Mikkonen, Simo & Niiranen, Susanna 2018–2019. *Tutki ja tulkitse*. Alakoulun historia I–II. Kuusankoski: Kustannus Aarni.

Kirjallisuus

- Ahola, Marja 2015. Tracing Neolithic Funerary Practices from Finnish Ochre Graves – a Case Study from Kukkarokoski Comb Ware Burial Ground. *Thanatos* 2/2015, 23–41.
- Baqués, Marie-Christine 2011. Historical Narratives in French School Textbooks, and the Writers' responsibility for the pupils. *ISDH yearbook 2011. Analyzing Textbooks: methodological Issue*. Schwabach: Wochenschau Verlag, 11–22.

- Bläuer, Auli 2015. *Voita, villaa ja vetoeläimiä. Karjan ja karjanhoidon varhainen historia Suomessa*. Karhunhammas 17. Turku: Arkeologia, Turun yliopisto.
- Bläuer, Auli & Kantanen, Juha 2013. Transition from hunting to animal husbandry in Southern, Western and Eastern Finland: new dated osteological evidence. *Journal of Archaeological Science* 40, 1646–1666. <https://doi.org/10.1016/j.jas.2012.10.033>
- Chomicki, Grzegorz 2011. The picture of the "Saxonic Period" in history textbooks. The reception of Achievements in historygraphy. *ISDH yearbook 2011. Analyzing Textbooks: methodological Issue*. Schwabach: Wochenschau Verlag, 23–36.
- Edgren, Torsten 1984. Kivikausi. Teoksessa Laaksonen, Eero, Pärssinen, Erkki & Sillanpää, Kari J. (toim.), *Suomen historia 1: Kivikausi, pronssikausi, rautakausi*. Espoo: Weilin+Göös, 9–97.
- Even-Zohar, Jonathan 2011. World history in Dutch textbooks: measuring words, reconstructing textbooks and future of historical visualization. *ISDH yearbook 2011. Analyzing Textbooks: methodological Issue*. Schwabach: Wochenschau Verlag, 37–46.
- Fischer-Dardai, Agnes & Kojanitz, László 2011. Textbook analysis methods for the longitudinal study of textbook contents. *ISDH yearbook 2011. Analyzing Textbooks: methodological Issue*. Schwabach: Wochenschau Verlag, 47–65.
- Grever, Maria & van der Vlies, Tina. 2017. Why national narratives are perpetuated: A literature review on new insights from history textbook research. *London Review of Education* 15 (2), 286–301. <https://doi.org/10.18546/lre.15.2.11>
- Haavio, Martti 1958. *Karjalan jumalat. Uskontotieteellinen tutkimus*. Helsinki: WSOY.
- Haavio, Martti 1919 (1967). *Suomalainen mytologia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Haggrén, Georg 2015. Keskiajan arkeologia. Teoksessa Haggrén, Georg, Halinen, Petri, Lavento, Mika, Raninen, Sami & Wessman, Anna (toim.), *Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle*. Helsinki: Gaudeamus, 367–536.
- Haggrén, Georg, Halinen, Petri, Lavento, Mika, Raninen, Sami & Wessman, Anna (toim.) 2015. *Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle*. Helsinki: Gaudeamus.
- Halinen, Petri 2005. *Prehistoric Hunters of Northernmost Lapland – Settlement Patterns and Subsistence Strategies*. Iskos 14. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys. <https://doi.org/10.21435/tl.234>
- Halinen, Petri 2011. Arkeologia ja saamentutkimus. Teoksessa Seurujärvi-Kari, Irja, Halinen, Petri & Pulkkinen, Risto (toim.), *Saamentutkimus tänään*. Tietolipas 234. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 130–176.
- Halinen, Petri 2015. Kivikausi. Teoksessa Haggrén, Georg, Halinen, Petri, Lavento, Mika, Raninen, Sami & Wessman, Anna (toim.), *Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle*. Helsinki: Gaudeamus, 17–121.
- Halinen, Petri, Immonen, Visa, Lavento, Mika, Mikkola, Terhi, Siiriäinen, Ari & Uino, Pirjo (toim.) 2008. *Johdatus arkeologiaan*. Helsinki: Gaudeamus.
- Harva, Uno 2018 (1948). *Suomalaisten muinaisusko*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hawkes, Christopher 1954. Archaeological Theory and Method: Some Suggestions from the Old World. *American Anthropologist* 56, 55–68.

- Haydn, Terry 2011. The changing form and use of textbooks in the history classroom in the 21st century: a view from the UK. *ISDH yearbook 2011. Analyzing Textbooks: methodological Issue*. Schwalbach: Wochenschau Verlag, 67–88.
- Hiekkanen, Markus 1994. *The Stone Churches of the Medieval Diocese of Turku. A Systematic Classification and Chronology*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 101. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Holmgren, Anders & Lindmark, Daniel 2011. Methods in Swedish history textbook Research. *ISDH yearbook 2011. Analyzing Textbooks: methodological Issue*. Schwalbach: Wochenschau Verlag, 67–88.
- Holmén, Janne 2006. *Den politiska läroboken: Bilden av USA och Sovjetunionen i norska, svenska och finländska läroböcker under Kalla kriget*. Uppsala: Uppsala universitet. <https://doi.org/10.5962/bhl.title.1353>
- Holmqvist, Elisabeth, Larsson, Åsa M., Kriiska, Aivar, Palonen, Vesa, Pesonen, Petro, Mizohata, Kenichiro, Kouki, Paula & Räisänen, Jyrki 2018. Tracing grog and pots to reveal Neolithic Corded Ware Culture contacts in the Baltic Sea region (SEM-EDS, PIXE). *Journal of Archaeological Science* 91, 77–91. <https://doi.org/10.1016/j.jas.2017.12.009>
- Huldén, Larry 2004. Oliko soopeli karjalainen turkiseläin? Teoksessa Korpela, Jukka, *Viipurin läänin historia II. Viipurin linnaläänin synty*. Joensuu: Karjalan kirjapaino, 176–178.
- Huurre, Matti 2005. *9000 vuotta Suomen esihistoriaa*. Helsinki: Otava. <https://doi.org/10.1017/s0003598x00044574>
- Häkkinen, Jaakko 2010a. Jatkuvuusteoria ja saamelaisen kielen leviäminen. *Muinaistutkija* 1/2010, 19–36.
- Häkkinen, Jaakko 2010b. Jatkuvuusteoria ja saamelaisen kielen leviäminen. Osa 2. *Muinaistutkija* 2/2010, 51–64.
- Jussila, Timo. 1999. Saimaan kalliomaalausten ajoitus rannansiirtymiskronologian perusteella. *Kalliomaalausraportteja* 1/1999. Jyväskylä: Kopijyvä kustannus, 113–133.
- Kallio, Petri 2014. The Diversification of Proto-Finnic. Teoksessa Ahola, Joonas & Frog with Tolley, Clive (toim.), *Fibula, Fabula, Fact. The Viking Age in Finland*. *Studia Fennica Historica* 18. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 155–168. <https://doi.org/10.21435/sfh.18>
- Kempainen, Jouni K. 2012. Ennen meitä Suomessa asui neandertalinihmisiä. Vai asuiko? *Helsingin Sanomat*, Kuukausiliite 1.12.2012.
- Korhonen, Mikko 1981. *Johdatus lapin kielen historiaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Krohn, Kaarle 2008 [1915]. *Suomalaisten runojen uskonto*. Helsinki: Salakirjat.
- Kunnas-Pusa, Liisa 2018. Kivikauden kuvia – Kaukaisimman menneisyyden representatiot Suomi-kuvaa rakentamassa. *Ennen ja nyt: historian tietosanomat* 3/2018.
- Laaksonen, Eero, Pärssinen, Erkki & Sillanpää, Kari J. (toim.), 1984. *Suomen historia 1: Kivikausi, pronssikausi, rautakausi*. Espoo: Weilin+Göös.
- Lahelma, Antti 2008. *A Touch of Red. Archaeological and Ethnographic Approaches to Interpreting Finnish Rock Paintings*. *Iskos* 15. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.

- Lamnidis, Thiseas ym. 2018. Ancient Fennoscandian genomes reveal origin and spread of Siberian ancestry in Europe. *Nature Communications Online* 2018. <https://doi.org/10.1038/s41467-018-07483-5>
- Lang, Valter 2018. *Läänemeresoome tulemised*. Muinasaja teadus 28. Tartu: Tartu ülikool kirjastus.
- Lehtola, Veli-Pekka (toim.) 2003. *Inari = Aanaar: Inarin historia jääkaudesta nykypäivään*. Inari: Inarin kunta.
- Mathieson, Iain, Lazaridis, Josif, Rohland, Nadin ym. 2015. Genome-wide patterns of selection in 230 ancient Eurasians. *Nature* 2015, 499–503.
- Meinander, Carl Fredrik 1969. Dåvits. En essä om förromersk järnålder. *Finskt museum* 76, 27–69.
- Nelson, Kit 2010. Environment, cooking strategies and containers. *Journal of Anthropological Archaeology* 29 (2), 238–247. <https://doi.org/10.1016/j.jaa.2010.02.004>
- Norppa, Johanna 2020. Historian oppikirjojen ja opetussuunnitelmien tavoitteet ristiriidassa? Teoksessa Sääntti, Janne, Kempainen, Lauri, Nevala, Arto, Rantala, Jukka, Saari Antti (toim.), *Koulu ja menneisyys – Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seuran vuosikirja 2019*. Helsinki: Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seura, 33–54 [www-lähde]. < <https://journal.fi/koulujamenneisyys/article/view/82683/48410> > (Luettu 19.3.2020).
- Ouakrim-Soivio, Najat & Kuusela, Jorma 2012. *Historian ja yhteiskuntaopin oppimistulokset perusopetuksen päättövaiheessa 2011*. Helsinki: Opetushallitus.
- Planel, Philip 1994. New Archaeology, New History – when will they meet? Archaeology in English secondary schools. Teoksessa Stone, Peter G. & McKenzie, Robert (toim.), *The Excluded Past. Archaeology in Education*. One World Archaeology 17. London and New York: Routledge, 271–281. <https://doi.org/10.1017/s146195710000869x>
- Popp, Susanne. 2009. National Textbook controversies in a Globalizing World. *ISDH Yearbook 2008/09 – History Teaching in the Crossfire of Political Interests*. Schwalbach: Wochenschau Verlag, 109–122.
- Pälsi, Sakari 1918. Kaivaus Pitkjärven kiviakautisella asuinpaikalla Räisälässä v. 1915. *Suomen Museo* 1918, 25–34.
- Raninen, Sami & Wessman, Anna 2015. Rautakausi. Teoksessa Haggrén, Georg, Halinen, Petri, Lavento, Mika, Raninen, Sami & Wessman, Anna (toim.), *Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle*. Helsinki: Gaudeamus, 213–365.
- Rantala, Jukka 2017. Historian oppikirjoja sadan vuoden ajalta – Luonteenkasvatuksesta kriittisyyteen. Teoksessa Löytönen, Markku & Ruuska, Helena (toim.), *Oppikirja Suomea rakentamassa*. Helsinki: Suomen tietokirjailijat ry, 247–281.
- Saarikivi, Janne 2011. Saamelaiskielel: Nykypäivää ja historiaa. Teoksessa Seurujärvi-Kari, Irja, Halinen, Petri & Pulkkinen, Risto (toim.), *Saamentutkimus tänään*. Tietolipas 234. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 77–119. <https://doi.org/10.21435/tl.234>
- Saarnisto, Matti 1969. Geologie der Fundstätte Astuvansalmi. *Suomen Museo* 1969, 34–39.
- Salo, Unto 1984. Pronssikausi ja rautakauden alku. Teoksessa Laaksonen, Eero, Pärssinen, Erkki & Sillanpää, Kari J. (toim.), *Suomen historia 1: Kivikausi, pronssikausi, rautakausi*. Espoo: Weilin+Göös, 99–249.

- Schulz, Hans-Peter 1998. Suomen varhaismesoliittisen pioneeriasutuksen alkuperästä. *Muinaistutkija* 4/1998, 27–37.
- Seurujärvi-Kari, Irja, Halinen, Petri & Pulkkinen, Risto 2011. *Saamentutkimus tänään*. Tietolipas 234. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://doi.org/10.21435/tl.234>
- Siikala, Anna-Leena 1999. *Suomalainen šamanismi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Soikkeli-Jalonen, Anu 2016. *Pronssikautiset pronssiesinelöydöt Suomessa*. Julkaisematon arkeologian pro gradu -tutkielma Turun yliopistossa.
- Stone, Peter G. & McKenzie, Robert 1989. Is there an excluded past? Teoksessa Uzzell, D. (toim.), *Heritage interpretation*. London: Belhaven, 113–120.
- Stone, Peter G. & McKenzie, Robert (toim.) 1994. *The Excluded Past. Archaeology in Education*. One World Archaeology 17. London and New York: Routledge.
- Uusitalo, Anu 2011. *Spurgu junassa? Arkeologia suomalaisessa perusopetuksessa*. Julkaisematon arkeologian pro gradu -tutkielma Oulun yliopistossa.
- Veijola, Anna & Rautiainen, Matti 2020. Ei mitään uutta auringon alla: historian opetuksen muutos ja jatkuvuus. Teoksessa Sääntti, Janne, Kempainen, Lauri, Nevala, Arto, Rantala, Jukka, Saari Antti (toim.), *Koulu ja menneisyys – Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seuran vuosikirja 2019*. Helsinki: Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seura, 1–32 [www-lähde]. < <https://journal.fi/koulujamenneisyys/article/view/82622/48409> > (Luettu 19.3.2020).
- Vinterek, Monika, Donnelly, Debra & Thorp, Robert 2017. Tell us about your Nation's past: Swedish and Australian Pre-Service History Teachers' conceptualisation of their National history. *ISHD Yearbook 2017*. Schwalbach: Wochenschau Verlag, 51–72.
- Virta, Arja. 2009. Between History and Nostalgia. History Textbooks and Memories about Karelian Evacuees. *ISDH Yearbook 2008/09 – History Teaching in the Crossfire of Political Interests*. Schwalbach: Wochenschau Verlag, 193–206.
- Wessman, Anna 2009. Levänluhta – A place of punishment, sacrifice or just a common cemetery? *Fennoscandia archaeologica* XXVI, 81–105.

FM Ilari Aalto on tohtorikoulutettavana Turun yliopistossa arkeologian oppiaineessa.

Dosentti Lauri Kempainen työskentelee Turun yliopiston opettajankoulutuslaitoksessa yliopistonlehtorina.